

La sociolingüística crítica

Joan Pujolar Cos

PID_00184486

Índex

Introducció	5
1. Marxisme, discurs i sociolingüística	9
2. Sociolingüística i política	15
3. Capital, <i>habitus</i> i mercat lingüístic	18
4. Lingüística i sociolingüística	30
4.1. El problema del significat	30
4.2. Dialogisme i heteroglòssia	33
5. Temes de sociolingüística crítica	41
5.1. Llengua i etnicitat	41
5.2. Interseccionalitat i feminisme	43
5.3. Ideologies lingüístiques i globalització	46
Resum	51
Glossari	53
Bibliografia	56

Introducció

En aquest mòdul ens proposem d'explicar un conjunt d'idees que aplegem sota el rètol de "sociolingüística crítica". No estem parlant d'una teoria concreta ni de cap camp disciplinari específic dins la sociolingüística. De fet, el rètol en si tampoc no s'utilitza de forma generalitzada. És més aviat una manera d'anomenar un corrent de pensament, l'orientació d'un conjunt d'investigadors que des de la sociolingüística, l'anàlisi del discurs, l'antropologia, la sociologia o la psicologia comparteixen una visió socialment crítica dels fenòmens lingüístics i de la mateixa lingüística com a disciplina. En termes generals, podem incloure dins la sociolingüística crítica els estudis que incideixen en almenys dos dels aspectes següents:

1) Es pregunten de quina manera les pràctiques lingüístiques incideixen en el funcionament de la societat, el constitueixen o ens ajuden a explicar-lo. Per tant, no interessa de forma central la descripció dels fenòmens lingüístics com a tals.

2) Es pregunten de quina manera els usos lingüístics contribueixen a reproduir i a transformar les relacions socials i, especialment, les relacions de desigualtat entre grups socials definits per criteris de repertori lingüístic, classe social, gènere, sexualitat, edat, religió, raça o etnicitat.

3) Analitzen les ideologies lingüístiques, això és, les idees (sovint divergents) que persones i grups tenen sobre les llengües i les pràctiques lingüístiques, com a expressions d'interessos sectorials i de determinades formes d'organització social i política. Això inclou sovint un qüestionament d'alguns pressupòsits bàsics de la lingüística com a disciplina, que tradicionalment ha tractat les llengües com a unitats independents caracteritzades per les seves estructures formals.

Per tant, tenim:

- 1) Les pràctiques lingüístiques com a fets socials.
- 2) Les pràctiques lingüístiques en els conflictes socials.
- 3) Les pràctiques lingüístiques com a representacions socials.

Cal dir que el punt 2 és l'element clau que diferencia la sociolingüística crítica d'altres orientacions sociolingüístiques properes, això és, la que serveix de criteri identificador. L'antropologia lingüística i, dins ella, l'etnografia de la comunicació, sempre s'ha orientat d'una manera que podríem associar al punt 1 i la llarga tradició d'estudi de les "actituds lingüístiques", normalment d'inspiració psicosocial, ha prestat força atenció a les representacions. Però ni la primera en els seus inicis ni la darrera han aspirat a entrar en diàleg amb

una tradició –representada pel punt 2– que entronca de forma predominant amb el marxisme i, més recentment, amb les teories del discurs. Per bé que la sociolingüística crítica no tingui realment manuals, institucions acadèmiques o autoritats de referència, és difícil defensar que un estudi o treball s'hi inscriu si no es veu d'alguna manera en l'horitzó la seva connexió amb el punt 2.

Una altra manera d'explicar les diferències entre la sociolingüística "clàssica" i la "crítica" és que qualsevol estudi sociolingüístic combina típicament coneixements propis de la lingüística i d'altres disciplines de les ciències socials, principalment la sociologia, l'antropologia i la psicologia. Ara bé, la sociolingüística tradicional sol identificar uns fenòmens lingüístics i intenta presentar-los com la conseqüència d'uns processos socials: tal tipus de persones parlen en x en funció de la seva posició social, o com a conseqüència del significat social d'x en un context concret, o com a conseqüència d'unes actituds o disposicions mentals o psicosocials (o com una combinació d'aquestes explicacions). La sociolingüística crítica, en canvi, treballa amb la hipòtesi que les categories socials, els significats i les disposicions són una producció lingüística o –com es diu més habitualment– una producció discursiva. Des d'aquest punt de vista, és difícil de justificar no només una relació de causalitat societat -> llengua, sinó la mateixa idea segons la qual els fenòmens lingüístics i socials es poden estudiar primer per separat i relacionar-los després, ja que la societat es constitueix en bona part sobre la base de pràctiques lingüístiques.

En el fons, aquestes distincions són un reflex d'una de les principals divisions històriques de les ciències socials en conjunt, entre els estudis que a) parteixen d'una visió de la societat en tant que consens i els que b) la interpreten com a marcada per les dinàmiques de conflicte sobre l'accés a recursos. Dins aquesta darrera orientació, hi ha tingut històricament un paper molt important el marxisme i les seves derivacions i evolucions.

Ara bé, en les darreres dècades hi ha hagut canvis importants. Aquests canvis s'expliquen mitjançant l'expressió "gir lingüístic" o "gir discursiu", això és, la convergència de múltiples disciplines en el principi que el discurs o el llenguatge són constitutius dels fenòmens socials i que és bàsicament a través de la seva anàlisi que es poden arribar a entendre. En el primer apartat d'aquest mòdul, farem unes breus pinzellades esquemàtiques sobre aquestes dues orientacions disciplinàries (marxisme i anàlisi del discurs) per tal que el lector pugui situar mínimament els principis clau de la sociolingüística crítica.

La sociolingüística crítica es pot presentar com una constel·lació, un conjunt de punts en l'espai que no tenen realment centre ni posició fixa; però que es van movent d'una forma relativament congruent entre elles. En el segon apartat, començarem apuntant molt breument les aportacions d'un corrent sociolingüístic, anomenat *sociolingüística del conflicte* o *de la perifèria*, que mereix

Lectura recomanada

Una introducció al marxisme queda fora de l'abast d'aquest mòdul; però qui no n'ha llegit res pot treure força profit d'un text lleuger i força útil, antic i pertorbadorament actual:

K. Marx; F. Engels ([1848] 2005). *El manifest comunista*. Madrid: Fundació Friedrich Engels.

Lectura recomanada

Per ampliar coneixements sobre el "gir lingüístic", podeu llegir el mòdul homònim de Tomàs Ibàñez dins els materials de l'assignatura *Pragmàtica i discurs* de la UOC. També el manual:

L. Iñiguez (2006). *Anàlisi del discurs: manual para las ciencias sociales*. Barcelona: Editorial UOC.

el reconeixement d'haver plantejat en primera instància algunes de les qüestions que aborda la sociolingüística crítica. No hi entrarem amb detall perquè aquest corrent ja s'estudia dins el mòdul de sociologia del llenguatge.

En el tercer apartat, exposarem una síntesi de les propostes teòriques del sociòleg francès Pierre Bourdieu sobre els "mercats lingüístics", que s'han convertit en un punt de referència àmpliament compartit en la disciplina. I en el quart apartat, exposarem un segon marc teòric extret de les propostes del crític literari Mikhaïl Bakhtín i que serveix bàsicament per desplegar una visió del llenguatge com a fet social que supera les limitacions de la visió estructural de les llengües que ha dominat en la lingüística del segle XX. Acabarem amb un cinquè apartat que il·lustra un conjunt de temes que ha abordat la sociolingüística crítica durant els darrers anys i que ajuda a entendre aquesta perspectiva específica sobre l'estudi de la diversitat lingüística.

1. Marxisme, discurs i sociolingüística

El marxisme es basa en el principi que totes les relacions i dinàmiques socials depenen dels sistemes o modes de producció, això és, de la manera com les societats s'organitzen per recollir, crear i distribuir recursos. Marx proposà que els canvis socials s'originaven en els processos de desenvolupament dels sistemes de producció. Així, per exemple, els règims feudals europeus entren en crisi quan esdevingueren incapaços de gestionar el potencial productiu en expansió de l'agricultura i de la indústria; per la qual cosa l'aristocràcia hereditària fou substituïda per la burgesia com a classe que exercí el control i l'organització de la producció. Aquest procés substituï els antics privilegis per la lliure competència sobre la base de la propietat privada. Ràpidament, la producció industrial es reorganitzà cap a l'anomenada economia capitalista, en la qual hi ha dues parts principals:

- a) La part capitalista que aporta la inversió i té la propietat dels mitjans de producció.
- b) La força de treball, això és, les persones que aporten el seu esforç a canvi d'una retribució.

El sistema capitalista genera doncs aquestes dues classes socials que, segons Marx, estan necessàriament en conflicte per la lògica del sistema de producció. El conflicte prové no només del fet que els capitalistes busquin augmentar els beneficis –això és, el retorn del capital invertit–, sinó perquè la lògica de la competència en un mercat lliure obliga a abaixar el preu del producte i, de retruc, els costos de producció, per la qual cosa els capitalistes tenen no només un incentiu per reduir salaris, sinó que en tenen de fet una necessitat.

Més enllà d'aquest conflicte fonamental, la dinàmica del capitalisme també genera contradiccions diverses, com els processos de concentració del capital en un nombre cada cop menor de persones o grups (els vencedors de la batalla del mercat, que poden formar monopolis que eliminin la pròpia llibertat del mercat), la corresponent acumulació de capital excedent i la saturació dels mercats deguda a la sobreproducció. Aquestes contradiccions, en especial la tendència a la sobreproducció, són les que generen les ja conegudes crisis cícliques en què els capitals fugen dels mercats davant la caiguda dels beneficis i es desmantellen i destrueixen sectors sencers de producció. Marx proposa el comunisme com la solució i única sortida a aquestes contradiccions estructurals del capitalisme i pregona que és el proletariat, això és, la classe social d'assalariats creada pel mateix sistema, la que forçosament haurà d'impulsar un procés revolucionari a semblança del viscut en les revolucions burgeses del

segle XVIII i XIX. El comunisme serà aleshores el que evitarà que el capitalisme destrueixi bona part del potencial productiu de la humanitat, tal com el mateix capitalisme va fer amb el feudalisme.

Hi ha dos components d'aquest esquema que són especialment importants dins la sociolingüística crítica:

- **L'estat nació.**
- El concepte d'**ideologia**.

Per a Marx, l'estat és bàsicament la forma d'organització política que crea les condicions perquè el capitalisme pugui funcionar: el mercat lliure, el règim de propietat i el control de l'ordre públic, tot seguint els interessos de la burgesia capitalista. Aquí és important tenir clar que els estats, tal com els entenem actualment, es van formant a partir de finals del segle XVIII a Europa i els Estats Units d'Amèrica, i en la literatura pertinent reben els qualificatius de burgesos, liberals (és a dir, basats en la igualtat de drets), capitalistes i, a vegades, democràtics o pluralistes. L'afegitó de nació al costat de la idea d'estat expressa un dels elements més problemàtics de tot aquest procés, ja que Marx tenia una visió "internacionalista" (avui en diríem "global") dels processos socioeconòmics i considerava que el fet que determinats processos polítics afectessin regions específiques era una qüestió lateral i circumstancial. El cert és que nombroses revolucions o transicions burgeses primer i socialistes més tard s'articularen com a moviments nacionalistes. Els nacionalismes, com a sentiments de pertinença col·lectiva interclassistes i sovint lligats a l'evocació d'uns passats preindustrials, mítics o reals, sempre han desorientat els marxistes i la majoria de teòrics de la societat. La sociolingüística moderna no ha estat una excepció en aquest aspecte.

En aquest context, la **ideologia** es refereix al conjunt de creences sobre el món i la societat que estat i burgesia posen en circulació per tal de legitimar-se. No estem parlant, en aquest cas, de les "ideologies" concretes de partits o moviments polítics sobre les quals se sol parlar actualment. La ideologia, per a Marx, cobreix el conjunt d'actituds, principis ètics i coneixements que justifiquen la posició de poder dels burgesos, el seu accés a molts més recursos que els treballadors i, en definitiva, la creença que els seus privilegis són justos i merescuts. La noció d'ideologia, per entendre'ns, era la idea que Marx esgrimia per justificar, per exemple, que els treballadors mostressin un respecte i una reverència sincera pels patrons i l'autoritat que els oprimien. Per als marxistes, això era una mena de sentit comú inculcat que tenia la funció d'amagar els conflictes de classe i l'arbitrarietat de les relacions de dominació. Per exemple, el nacionalisme ha estat vist tradicionalment com un component de la ideologia que, sota una pàtina de solidaritat i unió interclassista, serveix els interessos de la burgesia capitalista quan intenta mobilitzar la població per crear l'estat nació i exercir-ne el control en nom del poble.

Lectures recomanades

Lenin va escriure a bastament per encaixar nacionalisme i revolució proletària. En tot cas, reserveu a la vostra agenda de lectures dos textos clàssics sobre el nacionalisme:

Benedict Anderson (1991). *Comunitats imaginades: reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme* (trad. M. Àngels Giménez). València: Universitat de València.

Eric J. Hobsbawm (1992). *Naciones y nacionalismo desde 1780*. Madrid: Crítica.

Lectures recomanades

El concepte d'ideologia, com tot el que remet al marxisme, ha estat objecte de llargs i aprofundits debats. En tot cas, a la introducció del llibre següent es fa un resum ben explicat dels diversos sentits que agafa el concepte en diversos corrents intel·lectuals:

Bambi B. Schieffelin, Paul V. Kroskrity, Kathryn Ann Woolard (1998). *Language ideologies: practice and theory*. Oxford: Oxford University Press.

Per a un tractat més sòlid, es pot llegir:

John B. Thompson (1984). *Studies in the theory of ideology*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press.

La noció d'ideologia és la que, a mitjan segle XX, connecta de forma força directa amb el "gir lingüístic" de les ciències socials. Si al llarg del segle XX, des de la filosofia i les ciències socials, es va consolidant la idea que el llenguatge no reflecteix simplement una realitat externa (tant si és el cervell, com la facultat de raonament, com el mateix món exterior), sinó que en gran mesura és el responsable de la construcció social de la realitat a través de la interacció social, és natural que a alguns pensadors se'ls acudeixi la idea que l'estudi del llenguatge pot ajudar a descriure i explicar l'emergència de la ideologia. Aquesta idea la van desenvolupar principalment una nissaga de filòsofs francesos deixebles de Louis Althusser (1918-1990), un intel·lectual marxista lligat al Partit Comunista Francès. Althusser s'interessà especialment per explicar els mecanismes d'implantació de la ideologia, que atribuï bàsicament als anomenats "aparells ideològics de l'estat", que inclouria institucions o àmbits com la família, els mitjans de comunicació, les religions i, especialment, el sistema educatiu. Michel Pêcheux (1938-1983) fou dels qui primer utilitzà a bastament el terme d'*anàlisi del discurs* per estudiar les "pràctiques socials" implicades en la producció d'ideologia. Però el continuador més destacat d'Althusser fou Michel Foucault (1926-1984), a qui ja no té gaire sentit de qualificar de marxista, per bé que en la seva obra es preocupà principalment d'explicar la producció de les relacions de subjecció i de poder a través del discurs.

Foucault, considerat un dels pares del postestructuralisme, té una obra extensa i molt diversa i en les diferents branques de les ciències socials se'n referencien treballs diferents. En anàlisi del discurs, un dels llibres més coneguts és *L'Archéologie du savoir* (1969) on, mitjançant l'anàlisi de l'evolució històrica de diverses disciplines (ciència, filosofia, literatura), proposa l'existència de "sistemes de pensament" governats per regles, el que ell anomena "formacions discursives", que determinen els límits de la capacitat de pensar o imaginar dins un moment històric. Aquestes formacions discursives inclourien les regles per formar conceptes i establir el que es considera com a coneixement vàlid. L'exemple més conegut que cita és el de la història de la folia, això és, l'evolució sobre com s'ha entès i tractat la folia a través del temps. En aquest llibre ja proposa un mètode de com exercir l'anàlisi dels discursos, i ja hi formula la idea segons la qual els discursos marquen no només el límit del que els subjectes poden imaginar, sinó que de fet defineixen també el que els subjectes són i, per tant, els mateixos subjectes són producte del discurs.

Posteriorment, a *Surveiller et punir* (1975) explora les condicions d'emergència –la genealogia– dels àmbits de coneixement i els relaciona directament amb les formes d'exercir el poder en cada moment històric. Així, Foucault caracteritza la modernitat per l'emergència d'uns procediments disciplinaris sobre els individus (en presons, escoles, hospitals i fàbriques) que els converteix en subjectes controlables, mesurables i productius. Defineix tres tècniques bàsiques de control: l'observació, el criteri normalitzador i l'examen. Aquest "règim de coneixement" no es caracteritza tant per jutjar els individus en relació amb si són bons o dolents, com per valorar el seu "nivell" o la seva relació a uns estàndards normalitzadors, la qual cosa també obliga a associar els indivi-

Referència bibliogràfica

Michel Foucault (1969). *L'Archéologie du savoir*. París: Gallimard.

Referència bibliogràfica

Michel Foucault (1975). *Surveiller et punir: naissance de la prison*. París: Gallimard.
 Michel Foucault (1976). *Histoire de la sexualité*. París: Gallimard.

dus a uns registres i un sistema d'arxiu. Dades, coneixement i poder formen part aleshores dels mateixos processos. Finalment, a la *Histoire de la sexualité* (1976), Foucault desenvolupa el tema tot explorant la forma com les persones participen activament en aquests processos de subjecció, incorporen el discurs dominant i hi assumeixen el seu paper, de forma que en general no calen mecanismes de coerció explícita o oberta per mantenir les desigualtats. El règim de poder/coneixement de fet defineix i satura la consciència, defineix els mateixos subjectes de forma que un procés d'alliberament o d'emancipació fora del discurs no és realment possible.

Aquest darrer punt ha generat, òbviament, llargues polèmiques i elaboracions sobre l'estatus de les persones com a éssers lliures i la seva capacitat de transformar l'ordre social. En el fons, és un esquema que projecta el dilema etern de si és primer la gallina o l'ou. Però en tot cas, malgrat la marcada absència de fra-seologia marxista en els treballs de Foucault, la seva coincidència d'inquietuds sobre els mecanismes d'exercici i legitimació del poder és clara.

D'altra banda, el terme *discurs*, com veiem, acaba substituint el terme *llenguatge* bàsicament perquè així no ens confonem sobre allò de què s'està parlant: el discurs es refereix a tota pràctica social caracteritzada per la seva naturalesa simbòlica, això és, pel fet de constituir-se alhora com a signe i significat, a diferència de la llengua dels lingüistes, que remet a un sistema tancat de signes i significats abstrets de la pràctica social. Aquesta distinció sovint la podem trobar explicada d'una forma més simple: que el discurs no inclou només la llengua, sinó també la gestualitat, la imatge, objectes i altres aspectes del context. Però la diferència és de fet molt més profunda i afecta allò que s'entén per significat: és el significat simplement el resultat d'un conjunt de possibilitats de combinació d'un sistema limitat de signes?, o és el resultat de l'actuació dels subjectes que mobilitzen determinats recursos expressius? En el darrer cas, no es pot dir que existeixin uns significats abstractes externs a les pràctiques socials (que és l'abstracció típica que fa la lingüística), sinó com a molt unes relacions d'interdiscursivitat o intertextualitat que permeten als subjectes produir i interpretar llenguatge en funció de la seva experiència d'haver utilitzat alguns elements simbòlics (per exemple, paraules, construccions sintàctiques, tons de veu) en ocasions anteriors.

Aquesta distinció pot semblar un debat molt "filosòfic" en el sentit popular del terme, això és, allunyat de les necessitats pràctiques de la vida real. Certament, la major part de la població pot fer tranquil·lament la seva vida sense preocupar-se'n. Però dins les ciències socials marca probablement el punt de divisió actualment més important i que travessa pràcticament totes les disciplines des dels estudis literaris fins a l'arqueologia. En sociolingüística, podem explicar aquesta divisió com la diferència teòrica clau entre el que podríem anomenar la *sociolingüística clàssica* i la *sociolingüística crítica*:

a) La **sociolingüística clàssica**:

- En termes generals, accepta la noció de "llengua" de la lingüística com a sistema independent de signes. Per tant, considera que els aspectes lingüístics i els socials s'han de descriure i analitzar de forma independent abans d'explorar-ne les interrelacions o correlacions. Això inclou sovint subscriure alguns pressupòsits/prejudicis clàssics de la modernitat, com les nocions de progrés i tradició (en què unes llengües es consideren lligades a l'una o a l'altra).
- Subscriu, a grans trets, el paradigma sociològic anomenat *funcionalisme estructuralista*, lligat al sociòleg nord-americà Talcot Parsons: la societat es veu com una estructura interrelacionada on els individus actuen en funció de la reflexió racional basada en uns valors i normes comuns i continguts dins el "sistema cultural".

Com veurem, l'orientació sociològica clàssica de la sociolingüística remet sovint a metàfores com *estructura*, *sistema*, *mecanisme* que recorden –i no és casualitat– el discurs mateix de la lingüística. També pot incloure, en aquests termes, orientacions psicologistes que remetent el comportament a estructures mentals subjacents o inconscients (normalment anomenades *actituds*).

Vegeu també

Aquestes metàfores de la sociolingüística clàssica s'expliquen amb més amplitud al mòdul "Sociologia del llenguatge".

b) La sociolingüística crítica:

- Considera les produccions discursives com el procés mateix d'**estructuració** de la societat (i no la manifestació d'unes estructures o sistema). No diferencia, per tant, entre aspectes lingüístics i aspectes socials; per bé que sovint es fan distincions entre aspectes discursius o ideològics, per una banda, i qüestions materials, per l'altra, per la necessitat de reconèixer límits o condicions no intrínsecament discursius.
- Adopta, a grans trets, el llenguatge de la pugna o de la lluita social en què individus o categories d'individus actuen per tal de legitimar ideologies i/ o accedir a recursos. L'acció dels individus és estructurada i estructuradora alhora en el sentit que es produeix dins un règim establert de relacions socials dins el qual els individus malden per assolir els seus objectius tot reproduint-lo o transformant-lo.

Una manera de sintetitzar el posicionament específic de les orientacions crítiques en general és la coneguda frase "el personal és polític", que es popularitzà a partir d'un escrit del moviment feminista radical de Nova York (Hanisch, 1970) i que vol expressar la voluntat de llegir les situacions concretes com l'expressió d'un determinat estat de coses de les relacions socials que està obert a la transformació. En sociolingüística, la fricció entre els plantejaments "consensuals" i els "conflictius" es visqué de forma clara en la mateixa època a l'entorn de la polèmica sobre la diglòssia, concepte que contribuï a consolidar la sociologia del llenguatge als EUA.

Referència bibliogràfica

Carol Hanisch (1970). "The personal is political". *Notes from the second year: women's liberation* (núm. 86-87). Nova York: Radical Feminist.

Activitat 1

Per tal d'apreciar els components de formacions discursives, el més productiu és **comparar discursos diferents** pertanyents a diverses èpoques o espais socials. Us proposo les possibilitats següents:

1. Discursos educatius. Feu una entrevista a un avi o àvia i a una persona d'uns vint anys sobre la seva experiència a l'escola. Demaneu-los com funcionaven les classes de primària, com estaven ubicats a l'aula, quina mena d'activitats hi feien, si treballaven sols o en equip, com actuava el professorat. Anoteu les anècdotes que els han restat a la memòria. Compareu-ho tot i proveu de reflexionar sobre les diferències entre els processos educatius al principi i al final del segle XX: quin paper tenia l'estudiant en l'aprenentatge?, com es considerava que aprenien les persones?
2. Discursos sobre salut. Feu una entrevista a una àvia i a una dona que recentment hagi estat mare. Demaneu-los que us expliquin tot el procés d'embaràs i el part, com es va viure amb relació a la família, la feina, l'entorn social, l'economia familiar i els aspectes de salut. Assegureu-vos que feu un inventari de la mena de persones que intervenen en cada història i el paper que hi fan. Reflexioneu després sobre els canvis històrics que percebeu en els discursos sobre salut, reproducció i feminitat.
3. Aquest mateix exercici anterior es pot fer també amb dues persones que, contemporàniament, hagin portat el seu embaràs i part de formes marcadament diferents. En aquest cas, el tema obre la porta a parlar de diversitat de discursos contemporanis sobre salut i feminitat.
4. Agafeu un text qualsevol d'una època clarament anterior, del segle XVIII enrere (per exemple, mitja dotzena de pàgines d'una crònica o d'un tractat). Feu abstracció de les diferències purament lingüístiques i reflexioneu sobre com escriuríeu ara un text semblant en l'actualitat: quins temes tocaríeu de més o de menys, de quina manera els desenvoluparíeu ara (quines coses diríeu de la mateixa manera o diferent).

2. Sociolingüística i política

Des dels seus inicis, la sociolingüística ha estat implicada en diversos debats polítics. Hi ha ajudat el fet que històricament ha tendit a acollir lingüistes pertanyents a comunitats lingüístiques minoritzades; però fins i tot els qui han defensat la sociolingüística com un camp científicament "neutral" i "objectiu" s'han implicat en algunes qüestions. Així, William Labov, considerat el pare de la sociolingüística variacionista, de caràcter eminentment objectivista i funcionalista, és conegut per la seva participació en un judici a la ciutat d'Ann Arbor el 1979 com a expert en la varietat afroamericana de l'anglès, que serví justament per reconèixer aquesta varietat com a dialecte i les seves implicacions educatives. Una bona colla de sociolingüistes han participat directament o indirectament en processos de planificació lingüística arreu del món, començant per Joshua Fishman, un dels pares de l'anomenada *sociologia del llenguatge*, també de caire clarament funcionalista. Però els primers sociolingüistes que qüestionaren la base estructural-funcional de la sociolingüística fou un grup occitano-valencià que impulsà el corrent usualment anomenat *sociolingüística del conflicte* o també *sociolingüística de la perifèria* per la seva procedència territorial de contextos minoritaris.

Robert Lafont (1923-2009), un dels fundadors de l'Institut d'Estudis Occitans, representà el moviment occitanista enfrontat tothora a uns esquemes jacobins francesos que mai no han donat cabuda a la diversitat lingüística en l'estructura de l'estat. En el seu llibre *Sur la France* (1968) plantejà la situació del Migdia francès en termes de "colonialisme intern", fent referència a la situació de subordinació política i el corresponent espoli econòmic. El llibre esdevingué la fonamentació teòrica de diversos moviments nacionalistes perifèrics a França i també ha inspirat intel·lectuals catalans i d'altres països.

En un estat que defensava el francès com a llengua de la modernitat i del progrés enfront dels altres "dialectes" o "patois" considerats com a lligats a la tradició o fins reaccionaris, Lafont s'enfrontà a la tradició d'usos folkloritzants de l'occità publicant poesia i narrativa de caire modern. En multitud dels seus escrits, plantejà bàsicament que els "comportaments diglòssics" constituïen l'expressió d'una situació de conflicte i no una mera "distribució funcional de les llengües", com es desprenia del model de Fishman (1967; Lafont, 1979). El desplaçament terminològic des de *diglòssia* (un esquema al capdavant abstracte) cap a *comportaments diglòssics* marca de fet un desplaçament teòric important: Lafont situa la diglòssia no com una "normalitat", sinó com una dispersió de pràctiques socials que de fet esdevenen problemàtiques en la mesura en què poden actualitzar o reproduir les desigualtats lingüístiques i socials entre uns francesos i altres.

Referència bibliogràfica

Robert Lafont (1968). *Sur la France*. París: Gallimard.

Referències bibliogràfiques

Joshua Fishman (1967). "Bilingualism with and without diglossia: diglossia with and without bilingualism". *Journal of Social Issues* (vol. 23, pàg. 29-38).

Robert Lafont (1979). "La diglossie en pays occitan, ou le réel occulté". *Bildung und Ausbildung in der Romania* (vol. 2, pàg. 504-512).

Rafael Lluís Ninyoles (1969), inspirant-se en els escrits de l'intel·lectual valencià Joan Fuster, plantejà que la qüestió lingüística als Països Catalans s'havia de veure com un conflicte social. Ninyoles adoptà una fraseologia de ressonàncies marxistes en un moment històric en què els partits comunistes feien sentir la seva hegemonia entre els moviments d'oposició a la dictadura del general Franco. En aquell moment, els discursos dels sectors propers al règim idealitzaven el bilingüisme valencià com a tret identitari propi. Ninyoles denuncià que aquests discursos s'utilitzaven per dissimular i emascarar el conflicte social existent, on les classes dominants valencianes apostaven pel castellà com una forma d'excloure les classes populars catalanoparlants. El discurs sobre el "bilingüisme", per tant, operava com un component de la ideologia que (com en Marx) amagava els conflictes de classe. En un context on el català estava efectivament prohibit en els usos oficials i en els públics, tret dels més estrictament folklòrics, la "trampa" ideològica era molt clarament visible. Ninyoles, a més, s'interessà especialment pels valencians que abandonaven l'ús de la seva llengua i manifestaven actituds especialment negatives envers la cultura valenciana en general. Definí aquest fenomen com a "autoodi", que era el fet de valorar negativament el propi grup cultural d'origen com a reacció davant de l'estigmatització exercida pels grups dominants.

Lluís Vicent Aracil fou un intel·lectual també molt influent, tant en els àmbits polític com acadèmic, per bé que la sociolingüística anglosaxona en general l'ha ignorat, en part perquè els seus textos no estaven disponibles en anglès, i en part també perquè els seus escrits sovint es distancien del cànon formal acadèmic més habituals. Per exemple, la seva introducció al llibre *Dir la realitat* (1983) és clarament una mena de manifest per a una anàlisi del discurs en el qual no apareixen cap de les referències susdites i alhora s'evita curiosament l'ús dels termes *discurs* i *ideologia*. El seu argument dona a entendre que rebutja la concepció tradicional marxista de la "ideologia" que, pràcticament sempre, s'ha considerat com una falsa consciència de què eren víctimes les classes populars. Ell proposa estudiar el que anomena "sentit comú" o els diversos "sentits comuns" en plural, que responen a les condicions socials i interessos de determinats grups. Com Ninyoles, Aracil també participà de les crítiques al discurs bilingüista valencià. El seu text més conegut és *Conflit lingüístic i normalització lingüística en l'Europa nova* (1965), el qual aporta la definició i l'esquema teòric dels anomenats *processos de normalització lingüística*, que més tard s'introduïren en el llenguatge polític i fins i tot legal a Catalunya, Euskadi, Galícia o el Quebec.

Aracil construeix un posicionament molt complex, bàsicament perquè els seus textos s'adrecen a dos tipus de lectors molt diferents: acadèmics i activistes polítics. De fet, va ser entre els activistes en favor de llengües minoritzades que les seves tesis tingueren més èxit, on el seu llenguatge s'incorporà als programes polítics i objectius mobilitzadors de partits i institucions culturals a Catalunya i a l'estranger. El seu text més interessant, des d'aquest punt de vista, és "Educació i sociolingüística" (1982), on desgrana un seguit de principis que han de regir la pràctica dels agents del procés de normalització lingüística. Al tom-

Referències bibliogràfiques

Rafael Lluís Ninyoles (1969). *Conflicte lingüístic valencià: substitució lingüística i ideologies diglòssiques*. València: E. Climent.

Rafael Lluís Ninyoles (1971). *Idioma i prejudici*. València: Tres i Quatre.

Referències bibliogràfiques

Lluís V. Aracil (1983). *Dir la Realitat*. Barcelona: Edicions dels Països Catalans.

Lluís V. Aracil (1965). "Conflit lingüístic i normalització lingüística en l'Europa nova". *Cahiers de l'IRSC* (1A: 1-20).

Referència bibliogràfica

Lluís V. Aracil (1982). "Educació i sociolingüística". A: *Papers de sociolingüística* (pàg. 129-217). Barcelona: Edicions de la Magrana.

bant del mil·lenni, però, el seu posicionament ha perdut força sobretot arran del procés de globalització, ja que el multilingüisme creixent exigeix formes més complexes de pensar la diversitat lingüística en contextos de diversitat cultural creixent.

3. Capital, *habitus* i mercat lingüístic

Les propostes de Pierre Bourdieu (1930-2002) han tingut un impacte en les ciències socials comparable al de Foucault. Els seus escrits demanen una lectura calmosa, alhora que adquireixen una solidesa difícil de rebatre almenys pel que fa a la seva lògica interna. Com passa amb Foucault, no és gaire apropiat classificar-lo com a marxista, però les seves preocupacions entronquen amb la mateixa tradició, això és, l'opressió i les relacions de poder. Bourdieu col·laborà també activament amb moviments polítics d'esquerres, no exclusivament comunistes.

En la seva obra, s'enfronta a un gran problema de la tradició intel·lectual que hem anat resseguint aquí de forma sintètica. La tradició marxista aportà moltes eines per entendre el funcionament de l'economia capitalista; però, a l'hora d'explicar els fenòmens culturals i ideològics, sempre hi ha hagut molts problemes i poques solucions. El mateix concepte d'ideologia de Marx sempre ha estat fortament qüestionat: pressuposa, en definitiva, que els grups socials que no coincideixen políticament amb l'anàlisi marxista viuen enganyats per una "falsa consciència" producte de la seva submissió al capitalisme, com explica Thompson (1984). Però els mecanismes concrets de com es generen aquests "errors", "enganys" o "desviacions" en les masses mai no s'han explicat adequadament. I qui té el dret de decidir quines creences són correctes i quines no? Qui té la potestat de legitimar o deslegitimar els diversos posicionaments existents dins la massa obrera, o entre els comunistes? Com que el marxisme s'ha presentat tradicionalment com un mètode "científic", aleshores els intel·lectuals marxistes s'han cregut legitimats per excloure les dissensions.

No és difícil apreciar que, políticament, aquest muntatge és perillós, perquè atorga a un grup concret (els analistes marxistes) un privilegi d'accés a la veritat (i, és clar, tampoc no resol les dissensions internes dins els propis sectors marxistes). Quan Aracil indica que els diversos "sentits comuns" s'han de valorar per igual i cal intentar d'entendre'ls amb relació a la diversitat de condicions i interessos dels diversos actors socials, s'està posicionant justament amb relació a aquest problema. La posició foucaultiana també constitueix una sortida a aquest problema en la mesura que se centra en l'anàlisi de formacions discursives; però ho fa al preu de deixar de banda –en la pràctica– la relació entre discursos i les condicions materials de producció. Efectivament, Bourdieu crítica fortament el postestructuralisme perquè, amb l'entusiasme per resseguir i criticar les formacions discursives, hom acaba oblidant-se de connectar-les amb les relacions econòmiques de manera que sembla que explicant els discursos ja s'expliqui tot.

La proposta de Bourdieu, per tant, constitueix una aportació valuosa per entendre de quina forma les pràctiques socials en general, incloent-hi les pràctiques simbòliques (el discurs, les idees), es connecten amb les condicions econòmiques o, en llenguatge marxista, les condicions materials de producció (entenen aquí "producció" en un sentit genèric referit al desplegament de qualsevol pràctica social), de forma que es legitimen i es reproduïen les desigualtats socials.

Bourdieu subscriu en primer lloc un principi generalment acceptat, que és la relació de caràcter dialèctic¹ entre les pràctiques i l'estructura socials. Així, les pràctiques socials són alhora estructurades i estructuradores, això és, determinades per unes condicions de producció derivades de l'estructura social i alhora determinadores de la mateixa estructura. La qüestió està doncs a determinar quines característiques tenen aquestes estructures que condicionen l'actuació dels individus, com les condicionen, de quina manera hi expliquem el mateix procés de posicionament dels individus, i perquè el seu resultat sol ser que es mantinguin les posicions d'avantatge dels uns i de desavantatge dels altres.

Podem començar pel principi que les actuacions dels individus i les seves interaccions amb altres individus persegueixen la voluntat de guanyar, o de guanyar-hi, alguna cosa. Aquesta cosa la podem anomenar *recursos* o, com fa Bourdieu, *capital*. El **capital** no es redueix al diner o al patrimoni, sinó que abasta qualsevol cosa a la qual es pot assignar un valor en un context determinat. Per a Bourdieu, existeixen dos tipus principals de capital:

- El **capital econòmic**.
- El **capital simbòlic**.

El **capital econòmic** cobreix, naturalment, el propi diner o qualsevol objecte directament transformable en valor de canvi en el món econòmic. Les dinàmiques del món econòmic ja han estat a bastament estudiades per la disciplina corresponent. És en relació amb les diverses menes de capital simbòlic sobre les quals Bourdieu elabora la seva teoria. El **capital simbòlic** pot incloure nocions com capital cultural, capital educatiu o, *last but not least*, capital lingüístic. El terme *capital simbòlic* també s'utilitza, en un sentit més restringit, per descriure la situació de persones amb una capacitat d'influència especial pel seu prestigi o els càrrecs de tipus polític que tenen; i en el sentit més ampli, inclou les altres formes susdites de capital. Per a Bourdieu, la societat està estructurada en diversos "camps" que segueixen les seves pròpies dinàmiques internes de forma autònoma i dins els quals tenen validesa les diverses formes de capital: el capital educatiu dins el sistema educatiu, el capital cultural dins el món de la cultura. Ara bé, aquesta autonomia dels diversos camps i capitals és limitada; i el factor que la limita són les condicions de convertibilitat dels diversos capitals simbòlics en capital econòmic. Per tant, el conjunt d'interaccions so-

⁽¹⁾El terme "dialèctic" també està molt present en la tradició marxista en relació a l'expressió "materialisme dialèctic". En aquest mòdul, però, no té el mateix significat, sinó que es refereix a l'anomenada qüestió de "l'estructuració", que es pot estudiar amb detall a través del llibre:

Anthony Giddens (1986). *The Constitution of Society: Outline of Theory of Structuration*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press.

cial, fins les que no impliquen intercanvis de bens econòmics, remetent a una dependència directa o indirecta dels processos de producció i acumulació de recursos econòmics.

Hem apuntat ja l'existència d'uns "**camp social**", que és el segon concepte clau de Bourdieu. Es tracta de veure que la societat es divideix en un conjunt d'àmbits de pràctica social relativament autònoms: el món econòmic, el món cultural, l'exèrcit, el sistema educatiu, els mitjans de comunicació, les esglésies, etc. Totes les interaccions socials tenen lloc en un àmbit o un altre i les significacions i implicacions d'allò que es diu o es fa en una situació concreta no poden ocórrer en un llimb, no emanen únicament dels participants d'un intercanvi concret (les persones no es poden reinventar la societat a cada moment), sinó que s'inscriuen en el camp o camps on estan situades i d'on extreuen bona part de la seva significació i implicacions.

Els camps es caracteritzen per les seves formes específiques de capital i per unes determinades formes de procedir-hi, definir participants i objectes, incloent-hi el seu valor dins el mateix camp, les seves formes de circulació, les possibilitats d'intercanvi, etc. Els individus entren a participar en camps preconstituïts abans de la seva pròpia entrada i s'han de posicionar amb relació a les pròpies regles del joc, de forma que les poden reproduir i reforçar o debilitar o transformar. La vida social consistiria, des d'aquest punt de vista, en quelcom semblant a qualsevol joc de tauler on els jugadors, els seus atributs i les seves facultats de maniobra estan predefinits i on representa que tothom juga a guanyar. Hi ha, però, una diferència essencial amb la metàfora del joc: que els jugadors poden canviar les regles a mig joc, cosa que comporta la presència constant de pugnes ideològiques. Els camps socials, per tant, estan constituïts per les dinàmiques de relacions de producció i intercanvi d'allò que és objecte de valoració dins els seus procediments i formes de mesura específics, així com per les pugnes ideològiques sobre aquestes mateixes relacions, valoracions i procediments, justament perquè aquestes relacions, valoracions i procediments determinen les condicions d'accés als recursos simbòlics que circulen en el propi camp i, indirectament, a recursos materials.

Els camps, explica Bourdieu, es caracteritzen per dinàmiques bàsicament semblants a les dels mercats econòmics; per la qual cosa els camps caracteritzats per capitals simbòlics operen efectivament com a mercats de producció, distribució i intercanvi de béns simbòlics. Es produeixen, per tant, uns processos d'acumulació en uns grups concrets i d'empobriment en d'altres; augmenta el valor dels béns més escassos i es devaluen els més disponibles; les classes dominants exerceixen el poder per assegurar l'accés als actius simbòlics valuosos i alhora protegir la seva possessió i mantenir-ne el preu. Aquestes classes dominants gaudeixen d'un accés privilegiat als ressorts del poder polític i a recursos econòmics, i utilitzen aquesta posició per dominar els diversos mercats de

capitals simbòlics, cosa que contribueix de forma significativa a legitimar-les socialment i a engendrar aquest lligam de què parlàvem entre les dinàmiques dels mercats simbòlics, polític i econòmic.

Finalment, hi ha un tercer concepte que Bourdieu elabora per tal de tancar el cercle explicatiu entre estructuració social i acció individual: l'*habitus*. El que falta explicar és per què s'alineen els individus amb els dictats dels mercats, per què els mercats presenten aquesta capacitat d'autoreproduir-se i autocontinuar-se sovint encara que una minoria hi guanyi i una majoria hi perdi, de forma que molts actors habitualment participin activament a donar continuïtat a la seva posició subordinada dins cada camp específic i així adquireixin els patrons d'actuació que els correspon per la seva posició social. El concepte d'*habitus* ens remet per tant a una teoria bàsica de com actuen les persones i per què.

El terme remet al conegut concepte d'*hàbit* i, fins a cert punt, l'associació està justificada: efectivament, l'actuació social té un component important de procedimentació basat en la repetició i l'automatització irreflexives. També és fàcil intuir com cada camp pot induir els individus a adquirir determinades formes d'actuació procedimentada: diversos sistemes educatius, per exemple, indueixen els alumnes a resoldre operacions matemàtiques, adoptar convencions cal·ligràfiques, aprendre rutines esportives diverses. Però no només això: també inculquen determinades formes de relació social: tracte amb els professors i autoritats, comportament en espais públics, entrenament de judicis estètics. És en aquesta mena d'aspectes que podem dir que l'*habitus* inclou un seguit de disposicions que determinen formes de procedir socialment, d'atribuir valor, de percebre diferències, classificar objectes, reaccionar, sentir, etc.

En contrast amb la sociologia clàssica que concep l'actuació humana en termes de decisions racionals basades en la lògica (com fa també l'economia), Bourdieu adopta tot un seguit d'idees de sociòlegs i antropòlegs que han buscat descriure el que ell anomena el "sentit pràctic", les formes de pensar i procedir que s'aprenen en el dia a dia i que resulten de l'experiència pràctica i dels corresponents resultats, sancions (premis i càstigs) que caracteritzen la vida real. En termes d'*habitus* aleshores, l'actuació dels individus no s'explica en funció d'una racionalitat abstracta que els podria portar –segons com es miri, potser un sociòleg– a plantejar possibles reestructuracions de les relacions socials de poder, sinó que ens remet a un sentit pràctic adquirit i en procés d'adquisició contínua resultant de la seva inscripció en un(s) determinat(s) camp(s) social(s). Aquest *habitus*, observa Bourdieu, no resideix de forma abstracta en la ment, sinó que es projecta al cos sencer, resta efectivament somatitzat en les maneres, en la forma de caminar, en la forma de portar i cuidar el cos i, *last but not least*, en la manera de parlar. L'*habitus* inclou, per tant, les conductes apreses per la ment i el cos alhora, està inscrit en determinades estructures socials, respon també a la pròpia posició social de partida dels individus i es va adquirint o modelant al llarg de tota la vida.

Un dels elements d'interès de l'obra de Bourdieu (a diferència, per exemple, de la de Foucault) és que té una remarcable consistència al llarg de tota la seva vida, com si les idees clau del seu model ja les tingués clares quan era jove. Així, hom pot anar llegint els seus treballs sobre la Cabília a Algèria, la reproducció de les desigualtats socials dins el sistema educatiu, les dinàmiques de poder dins el món de l'art, dins el món acadèmic o dins els mitjans de comunicació, i extreure'n una bona idea de com s'aplicaria la seva teoria a distints camps socials. Entre aquestes contribucions, també va publicar un assaig molt influent sobre els "mercats lingüístics", amb el títol de *Ce que parler veut dire* (1982) (literalment 'allò que vol dir parlar'). Aquest assaig ha tingut un paper clau en el desenvolupament de la sociolingüística crítica i és pertinent fer-ne aquí una exposició detallada.

D'entrada, que un sociòleg com Bourdieu parli de llengua és una excepció. Durant el segle xx, els sociòlegs han considerat quasi unànimement que el tema de les llengües era patrimoni dels lingüistes, i d'aquí que pràcticament cap dels grans noms de la sociologia (després d'Auguste Comte) hagin dit mai res sobre el paper de la llengua en la societat i els estudis sociològics pràcticament mai examinin temes lingüístics (fins molt recentment) si no és d'una forma marginal, a voltes com una simple variable al costat d'altres. Bourdieu no només intervé en la qüestió de les llengües, sinó que també qüestiona, de fet, els fonaments de la pròpia lingüística i que contenen, justament, la justificació de la separació entre l'estudi de la llengua i la societat, que amb tanta insistència argumentà Ferdinand de Saussure al seu *Cours de linguistique générale*.

Per llegir les reflexions de Bourdieu sobre la llengua, és útil saber que era francès i nascut en un poblet del Bearn on molta gent encara parlava una variant de l'occità. Així, quan Comte i els lingüistes parlen de la llengua com un tresor compartit i universalment accessible per a tota la comunitat, ell ja té present que en el lloc d'on ve les coses ja no eren ben bé així: ni tothom tenia el mateix accés al francès ni tot el que es parlava era un "tresor" igualment apreciat en la vida pública i econòmica. En segon lloc, ell s'adonà que l'estructuralisme que predominava en sociologia i antropologia s'assemblava molt a l'estructuralisme lingüístic. La raó, com ara s'explica en nombroses històries d'aquestes disciplines, és que les ciències socials havien incorporat la noció de sistema conceptualitzat per Saussure i desenvolupat pels lingüistes, tot projectant-lo a l'existència d'un sistema social en el qual les parts i les relacions entre elles operaven d'una manera similar al lèxic i la sintaxi, i on les pràctiques socials s'interpretaven de forma abstracta amb relació a un sistema i unes normes socials tal com feien els lingüistes teoritzant sobre la *langue* i excloent la *parole*.

"En relació a *les riqueses que comporten una possessió simultània sense patir cap alteració*, la llengua institueix de forma natural una comunitat plena on tothom, tot manllevant lliurement del tresor universal, concorre espontàniament a la seva conservació' (Comte, 1929, *Système de politique positive, T. II, Statique sociale* (5e éd.), pàg. 254, cursives de Bourdieu).

En descriure l'apropiació simbòlica com una mena de participació mística accessible universalment i uniforme, excloent-ne per tant qualsevol despossessió, Auguste Comte ens

Referència bibliogràfica

Pierre Bourdieu (1982). *Ce que parler veut dire*. París: Fayard.

ofereix una expressió exemplar de la il·lusió del comunisme lingüístic. Així, Saussure resol la qüestió de les condicions econòmiques i socials de l'apropiació de la llengua sense ni haver-se-la de plantejar, tot recurrent, com Auguste Comte, a la metàfora del tresor, que s'aplica indiferentment a la 'comunitat' o a l'individu: parla de 'tresor interior', de 'tresor aportat per la pràctica de la parla entre els subjectes pertanyents a la mateixa comunitat', de 'suma de tresors de llengua individuals', o encara de 'suma d'empremtes aportades per cada cervell'. Chomsky té el mèrit de prestar explícitament al subjecte parlant dins la seva universalitat la competència perfecta que la tradició saussureana li atribuïa tàcitament: 'La teoria lingüística té a veure fonamentalment amb un *locutor-oient ideal, inserit en una comunitat lingüística completament homogènia, que coneix perfectament la seva llengua* i que està protegit dels efectes *gramaticalment no pertinents* com les limitacions de la memòria, distraccions, manques d'atenció o d'interès o errors en l'aplicació del seu coneixement de la llengua en l'actuació. Tal va ser, em sembla, la posició dels fundadors de la lingüística general moderna, i cap raó convincent per canviar-la no s'ha imposat' (Chomsky, 1965, cursives de Bourdieu, *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT).

En resum, des d'aquest punt de vista, la competència chomskyana no és sinó un altre nom per a la llengua saussureana. A la llengua com a 'tresor universal', posseïda en propietat indivisa per tot el grup, correspon la competència lingüística com a 'dipòsit' en cada individu d'aquest 'tresor' o com a participació de cada membre de la 'comunitat lingüística' d'aquest bé públic. El canvi de llenguatge amaga la *fictio juris* per la qual Chomsky, en convertir les lleis immanents del discurs legítim en normes universals de la pràctica lingüística correcta, escamoteja la qüestió de les condicions econòmiques i socials de l'adquisició de la competència legítima i de la constitució del mercat on s'estableix i s'imposa aquesta definició del legítim i de l'il·legítim."

Pierre Bourdieu (1982). *Ce que parler veut dire* (pàg. 23-25). París: Fayard.

"La sociologia no pot escapar-se de totes les formes de dominació que exerceixen la lingüística i els seus conceptes encara avui sobre les ciències socials si no és a condició de treure a la llum les operacions de construcció de l'objecte amb què aquesta ciència s'ha fonamentat, així com les condicions socials de producció i circulació dels seus conceptes fonamentals. Si s'ha transportat de forma tan fàcil el model de la lingüística als terrenys de l'etnologia i de la sociologia, és perquè s'atribuïa a la lingüística allò essencial, això és, la *filosofia intel·lectualista* que fa del llenguatge més aviat un objecte d'intel·lecció que no un instrument d'acció i de poder. Acceptar el model saussureà i els seus pressupòsits equival a tractar el món social com un univers d'intercanvis simbòlics i a reduir l'acció a un acte de comunicació que, com la *parole* saussureana, està destinat a ser desxifrat mitjançant una clau o un codi, llengua o cultura.

Per trencar amb aquesta filosofia social, es tracta de mostrar que si bé és legítim de presentar les relacions socials –i les mateixes relacions de dominació– com a interaccions simbòliques, és a dir, com a relacions de comunicació que comporten el coneixement i el reconeixement, cal igualment no oblidar que les relacions de comunicació per excel·lència que són els intercanvis lingüístics són també relacions de poder simbòlic on s'actualitzen les relacions de força entre els locutors o els seus grups respectius. En resum, cal superar l'alternativa ordinària entre l'economicisme i el culturalisme per assajar d'elaborar una economia dels intercanvis simbòlics."

Bourdieu (2001, pàg. 59-60; traducció pròpia).

Conseqüentment, Bourdieu construeix el concepte de *mercat lingüístic*, que seria un camp social una mica diferent dels altres esmentats en el sentit que aquells sovint cobreixen un sector o una part més o menys identificable del conjunt de pràctiques socials, mentre que el mercat lingüístic seria un camp de caràcter transversal i en certa manera ubic pel fet que el llenguatge està present en la pràctica totalitat d'interaccions socials. Altrament, dins el mercat lingüístic hom pot identificar fenòmens equivalents als d'altres camps. Bourdieu esmenta els següents:

1) **Les classes dominants posseeixen el capital legítim.** Les llengües estàndard, oficials i estatals són invariablement una variant codificada del llenguatge habitual de les classes dominants. L'establiment d'aquesta norma condema totes les altres varietats (dialectes, sociolectes) a la subordinació, la menys-

valoració i la circulació restringida. Les activitats socials de més prestigi s'han de dur a terme en aquesta varietat i per tant han de ser realitzades per parlants competents d'aquesta.

2) El sistema educatiu inculca la legitimitat de la "llengua legítima". En el món educatiu s'imposa la llengua legítima com a única forma correcta d'expressió, de forma que la seva pràctica va intrínsecament lligada a l'èxit educatiu. En la pràctica educativa pràcticament no es diferencia entre actuacions correctes i actuacions lingüísticament correctes. Els estudiants que no adquireixen la competència legítima són menysvalorats en conjunt i no solament en la matèria de llengua. Això ja dóna un avantatge, en forma de qualificacions o capital acadèmic, als grups socials que parlen la llengua legítima com a varietat nativa. Per descomptat, altres agents socials, com els mitjans de comunicació, el mercat laboral, etc., també poden reforçar (o qüestionar) aquesta imposició.

3) Les institucions i pràctiques de les classes dominants operen a través de l'anomenada **violència simbòlica**. Tal com apunta Foucault, l'ordre social se sustenta només en una petita part en l'exercici de la coacció i la violència física obertes. En el dia a dia, els diversos actors socials assumeixen el seu paper o la seva posició en virtut d'un consens o consentiment que s'assoleix persuadint a cadascú de la seva posició social i del valor relatiu del seu capital simbòlic. Aquest consens comporta que els grups socialment perifèrics, exclosos o menysvalorats assumeixin els criteris d'assignació de valor dominants que justament justifiquen l'expropiació, és a dir, l'autoexpropiació, dels capitals simbòlics. Els individus d'aquests grups aleshores es converteixen en agents actius de reproducció i reforçament de la ideologia dominant, tot aplicant-la sobre si mateixos i sobre el seu entorn sense necessitat que hi intervinguin actuacions de coacció externes.

4) La violència simbòlica esdevé un procés d'inculcació a través de pràctiques comunicatives que aconseguix que els subordinats es girin contra si mateixos. La imposició dels criteris de judici de les classes dominants es caracteritza pel fet d'amagar i dissimular el propi *modus operandi*, això és, per encobrir la (re)producció de desigualtats sota una capa d'igualitarisme. Fenòmens com l'autodi de Ninyoles o la ideologia en la seva accepció marxista s'inscriuen en aquest concepte. Un fenomen habitual d'autoexclusió des d'aquest punt de vista també és el dels individus que es neguen a adquirir la varietat dominant o persegueixen els seus semblants que ho fan perquè consideren que no els pertoca i, per tant, renuncien a acumular el capital lingüístic que els podria ajudar a sortir de la seva marginalitat.

La violència simbòlica dóna com a resultat un procés de **malreconeixement** (*méconnaissance*). Com que les pràctiques institucionals aconseguixen presentar la imposició de la llengua legítima no com una discriminació de classe sinó com l'establiment d'un cànon d'excel·lència, mèrit, criteri "objectiu" o "científic" o "natural" de competència, fins i tot els qui no la parlen la reconeixen

com a vàlida i s'hi reconeixen, això és, l'assumeixen com a fonament dels seus judicis d'ells mateixos i dels altres. La ideologia dominant actua doncs com un mirall que retorna una imatge distorsionada d'un mateix i que assumim com a autèntica.

5) La dinàmica dels mercats es caracteritza per diversos fenòmens típics. Un dels més coneguts és el de la **distinció**, això és, el fet que un element adquireixi valor en virtut de la seva raresa o dificultat d'accés. Determinats trets de la llengua dominant adquireixen prestigi justament perquè no són universalment usats o disponibles. Bourdieu observa que és típic entre les classes mitjanes d'invertir intensivament en l'adquisició de la llengua legítima, la qual cosa dóna lloc als fenòmens d'**hipercorrecció** que observà Labov en els seus estudis estadístics sobre variació lingüística: en el seu intent de fugir de trets lingüístics considerats vulgars, les classes mitjanes sovint generalitzen canvis lingüístics que no concorden amb els dels parlants nadius de la llengua legítima.

Igualment, quan les classes mitjanes accedeixen en massa a la competència legítima, les elits sovint es veuen obligades a generar noves formes d'expressió o accentuar determinats trets per mantenir el propi estatus distingit. Aquest procés fins pot sustentar-se en un procés d'inversió, l'anomenada **hipocorrecció**, l'adopció per part de persones distingides de trets populars o "incorrectes" que es poden presentar com un senyal de relaxació o condescendència especialment en situacions on aquests parlants poden permetre's el luxe de vulgaritzar la seva actuació perquè altres elements del context, la indumentària, la trajectòria biogràfica o familiar, el càrrec polític o corporatiu o la fama protegeixen el seu prestigi i els permeten seguir-se diferenciant de les classes mitjanes i baixes que han de mostrar cura i tensió. La necessitat de distinció, per tant, empeny el camp cap a continus desplaçaments en els valors simbòlics assignats a les seves formes de capital.

6) **Pugnes de legitimació.** Els mercats de caire simbòlic estan subjectes a contenciosos continus sobre la definició del que compta com a capital. Dins el mercat lingüístic, són justament els lingüistes el cos que controla els processos de legitimació de les formes lingüístiques en qualitat d'experts que apliquen a la llengua oficial criteris de racionalitat científica. En altres èpoques, els literats havien fet aquest paper. Actualment, els mitjans de comunicació actuen sovint de contrapoder per la seva capacitat de difusió. Entre els fenòmens habituals de pugnes de legitimació, els més típics són les "guerres ortogràfiques", amb episodis repetits a França i Alemanya, així com a la Catalunya dels anys noranta amb la polèmica sobre el català "light" i el "heavy".

També és habitual que determinats grups socials constitueixin espais amb una certa autonomia lingüística on els argots i les formes populars són promoguts. Els casos de les llengües regionals minoritàries europees també plantegen conflictes de legitimació en qüestionar els monopolis de les llengües dels estats, especialment quan aquestes llengües traspassen els cercles restringits de les parles populars i aspiren a operar com a "llengües legítimes" en els seus propis

àmbits. L'adveniment de la societat de la informació també està introduint noves dinàmiques que dificulten l'exercici de l'hegemonia lingüística per part dels qui fins ara gaudien del control sobre els usos públics de les llengües, especialment amb la desaparició de les fronteres estatals i l'accés de les masses a formes de comunicació bidireccional en els espais públics (com Internet i telefonia mòbil).

El punt de vista de Bourdieu sobre el llenguatge es podria sintetitzar dient que és l'element clau amb el qual avaluem les persones i les posicionem socialment. A partir de l'actuació lingüística de cadascú, extraïem conclusions sobre la mena de persona que és, el seu origen i extracció social i el tipus de tracte que hi podem tenir. El concepte de llengua aquí tampoc no es redueix simplement al sistema lingüístic documentat en gramàtiques i diccionaris, ni tan sols si hi incloem una sensibilitat pels accents: de fet, abasta el conjunt de recursos d'expressió i construcció d'estil que adquireixen una importància determinant en el tracte social quotidià: accent, construcció textual, temàtica, gestualitat, distància, vestimenta, cura del cos, atenció a l'altre, mirada, variabilitat de registres, tipus de veu, llargada, intensitat d'involucrament, etc. constitueixen múltiples variables que l'*habitus* de cadascú incorpora des de la infantesa a través de la pròpia interacció amb persones també adscrites a grups socials específics.

Bourdieu situa el llenguatge al centre de les dinàmiques que conformen i ajuden a entendre els processos socials fonamentals, que són els d'assignació i acumulació de capitals simbòlics i econòmics per part dels individus.

La proposta de Bourdieu, per tant, entronca de forma clara amb les preocupacions clàssiques del marxisme que, amb la voluntat d'explicar les raons per les quals proletaris i altres grups socials feien el joc a la burgesia capitalista, recorria a conceptes com el d'ideologia o superestructura, que serien unes pràctiques simbòliques de naturalesa enganyosa que farien actuar els proletaris en contra dels propis interessos. Des d'aquest punt de vista, s'enfronta també a un problema històric que aquests conceptes havien creat als marxistes, això és, la formació dins el propi moviment obrer d'un grup autoritzat a interpretar els seus principis –amb la justificació del seu caràcter científic– i aleshores amb la potestat de condemnar i excloure la divergència. Perquè, si el sociòleg és també un actor social amb una posició social i sotmès als processos de formació d'un *habitus* resultant de la seva participació en diversos camps socials que orienten la seva manera de conèixer i explicar el món ¿què justifica atorgar a la sociologia un estatus d'objectivitat i independència?

Bourdieu respon que l'única sortida possible és la **reflexivitat**, això és, que l'anàlisi sociològica ha de partir forçosament i prèviament d'una aplicació del seu propi mètode a l'anàlisi de l'actuació del propi sociòleg, això és, de la se-

va posició en diversos camps socials, els seus interessos amb relació al tema a abordar i en general de les condicions materials i socials en què es produeix, circula i consumeix el treball científic. Per tant, cap recerca no és realment neutral i la solució per garantir una objectivitat operativa és que no només l'objecte observat sinó també el subjecte observador s'obri a l'anàlisi i a l'escrutini del col·lectiu científic.

Finalment, Bourdieu ajuda a identificar una problemàtica important que determina les dinàmiques socials lligades als mercats lingüístics: la qüestió dels parlants autoritzats. El fet és que els mercats lingüístics (com qualsevol tipus de camp social de caràcter simbòlic) no només consten d'individus els *habitus* dels quals hagin anat incorporant habilitats i disposicions que tenen valors desiguals en el mercat. Els mercats també produeixen i legitimen els procediments d'intercanvi de capitals i les posicions a partir de les quals els actors poden mobilitzar-los. Així, de la mateixa manera que no tots els actors del camp polític poden intervenir legítimament de la mateixa manera, en el mercat lingüístic no tots els actors tenen la legitimitat per adoptar qualsevol forma d'expressió, sinó que aquesta legitimitat es desprèn de com està cadascú posicionat. Aleshores, utilitzar la llengua legítima per si sol no garanteix la legitimitat dels qui la parlen ni els garanteix que els permeti acumular el mateix capital simbòlic que aquells a qui es considera que els correspon pròpiament. Per a les classes més desproveïdes de capital simbòlic, per tant, el repte no és només el d'aprendre determinades formes de parlar sinó també assolir l'acceptació com a parlant legítim. Per exemple, la minoria de fills d'obres que assoleixen bons resultats escolars i adquireixen la capacitat d'expressar-se formalment han de superar no només els possibles prejudicis dels mestres, sinó també els dels companys i la societat en general que els pot tractar com a desertors de la seva classe o com a (dis)simuladors pretensiosos.

Aquesta és una de les maneres com opera la violència simbòlica, no només des dels poderosos sinó també des de les classes populars que contribueixen activament a l'autoespoli dels capitals simbòlics, tot obligant-se a adquirir les formes de comportament i expressió més devaluades. Per això, és entre els col·lectius socialment més desfavorits que trobem més dificultats d'adaptació a un context escolar que els exigeix l'ús d'una varietat estàndard o una llengua oficial diferent de la pròpia. El mateix problema es pot detectar amb relació als immigrants que aprenen la llengua de la societat d'acollida però als quals es continua censurant qualsevol accent o marca d'estrangeria, fet que en alguns contextos arriba fins a l'extrem de respondre'ls en una altra llengua. A Catalunya, per exemple, respondre en castellà a un estranger que intenta parlar català equival al capdavant a negar-li el dret a postular-se com a parlant legítim i membre de la comunitat.

Serà útil il·lustrar com s'aplica tot l'entramat teòric de Bourdieu amb un exemple: la recensió d'un estudi monogràfic de Monica Heller (1999) sobre les dinàmiques sociolingüístiques d'un context concret. Es tracta d'un estudi etnogràfic, que és un mètode consistent a observar en el dia a dia el comportament d'un grup de persones en la vida real. Habitualment aquests estudis van acompanyats d'entrevistes personals.

Referència bibliogràfica

Monica Heller (1999). *Linguistic minorities and modernity. A sociolinguistic ethnography*. Londres: Longman.

Heller estudià un institut de secundària de llengua francesa de la ciutat de Toronto, que es troba a l'estat canadenc d'Ontàrio i on la gran majoria de la població parla anglès (a diferència del Quebec, que és un altre estat). Aquest institut havia estat creat per activistes profrancòfons després de les mobilitzacions polítiques dels anys seixanta i setanta. A principis dels noranta, però, s'havia instal·lat una sensació de crisi en la institució: l'escola atreïa alumnes suficients, però cada vegada n'arribaven més que no parlaven francès a casa o que parlaven altres varietats de francès que no eren les de la comunitat francòfona de tota la vida.

Els "pares fundadors" de l'institut l'havien impulsat perquè volien una institució que mantingués i protegís la identitat dels francòfons canadencs. Però amb la gran diversitat d'estudiants que rebia a finals dels noranta, qui eren aleshores els dipositaris d'aquesta identitat francòfona? Els francòfons de classe obrera que parlaven un "mal francès"? Els immigrants quebequesos? Els immigrants de les excolònies francòfones? Els bilingües de classe mitjana-alta, que parlen un "bon francès" però que en realitat només el parlen a classe...? La qüestió no era un simple debat de principis. Tenia conseqüències importantíssimes en el procés de definició del que Bourdieu anomena "la competència lingüística legítima", la qual facilita el camí cap a l'èxit acadèmic i cap al benestar econòmic.

Heller observà que eren els fills de famílies anglòfones de classe mitjana/alta (que hi portaven els fills perquè rebessin una mena d'immersió a la pràctica) els que excel·lien acadèmicament i dominaven igualment els àmbits de relació informal. Aquests estudiants típicament aprenien amb facilitat el francès més estàndard, malgrat només parlar-lo a classe i en les activitats acadèmiques. Els francòfons autòctons solien ser de classe obrera i presentaven trets dialectals i anglicismes que desprestigiaven la seva parla davant dels mestres i els altres estudiants. Al mateix temps, aquests francòfons desenvolupaven postures d'un cert rebuig al francès formal. Un efecte semblant tenia lloc entre els immigrants de colònies francòfones, el francès dels quals mancava de prestigi. Com a resultat, els "burguesos bilingües" dominaven tant l'espai acadèmic com les activitats extraescolars més formals, alhora que imposaven l'anglès com a llengua d'ús informal fora de les aules. Això contrariava especialment els originaris del Quebec, per als quals parlar anglès no era tan fàcil com per als locals.

Heller descriu també com aquesta hegemonia dels més bilingües s'expressava fins i tot amb la distribució d'espais entre diverses colles als passadissos o als patis, per exemple, amb els estudiants de minories visibles (de color) en racons i els altres ocupant posicions més centrals. Finalment, les entrevistes també posaven de manifest que els membres d'aquests diferents grups lingüístics/identitaris havien desenvolupat diferents expectatives de carrera educativa i professional, amb la qual cosa els fills de classes mitjanes i altes aspiraven a accedir a la universitat i a professions especialitzades mentre que els de classes més baixes esperaven trajectòries educatives més curtes i perfils laborals més baixos.

Vegem doncs com, de formes subtils i a voltes indirectes, aquesta escola reproduïa mitjançant les seves pràctiques lingüístiques les distincions de classe que fins superaven les barreres de grups lingüístics. Els fills de famílies amb més capital simbòlic i econòmic mostraven més facilitat per aprendre (o acumular) les formes lingüístiques amb més capital simbòlic i també per ocupar posicions de poder i prestigi en el context escolar. Aquests estudiants tenien més facilitat per actuar com a "parlants autoritzats" del francès estàndard, la varietat educativament legítima, fins i tot quan no n'eren parlants nadius. Tenien més predisposició a aprendre el francès estàndard, la llengua legítima, els anglòfons de classe mitjana que no els francòfons de classe obrera.

Amb tot, cal matisar aquest argument en la mesura que es pot interpretar que responsabilitza exclusivament els exclosos de la seva exclusió. Els qui segueixen aquesta teoria observen que l'origen últim de l'exclusió no és només de caire cultural, sinó econòmic, i que en moments històrics que permeten una gran mobilitat social es produeixen ascensions en massa. Per exemple, la "révolution tranquille" del Quebec

dels anys setanta va significar l'ascens social de molts francòfons, la majoria dels quals havien estat tradicionalment obrers o agricultors. Aquesta ascensió va significar, en tot cas, l'abandonament de les varietats tradicionals de francès popular en favor de l'estàndard (això sí, amb algunes adaptacions locals diferents del francès de França).

Heller argumenta també que aquesta escola és una mena de microcosmos on podem apreciar alguns canvis sociolingüístics associats a la globalització, especialment la crisi dels nacionalismes lingüístics. Per a Heller, la crisi dels nacionalismes lingüístics no només afecta els estats nació tradicionals, que es legitimaven ideològicament amb la vella equació llengua = identitat = nació, sinó també els moviments de minories lingüístiques, que fins ara havien utilitzat l'argument de la llengua pròpia com a fonament dels seus drets polítics, de la seva unitat i de la seva autenticitat. En aquest cas, el paradigma nacionalista entra en crisi per dos fenòmens diferents:

1) quan l'escola comença a reclutar estudiants diferents dels previstos inicialment degut als processos migratoris i

2) quan atreu també estudiants més interessats en el valor de mercat del bilingüisme que en el seu valor identitari.

Bona part dels estudiants i les famílies entrevistades emfatitzaven el seu interès en el fet que l'aprenentatge del francès ampliaria en el futur les seves possibilitats laborals en una economia globalitzada. Eren especialment els bilingües de classe mitjana els que valoraven més clarament el seu bilingüisme menys com una qüestió identitària i més com un possible actiu en el seu futur social i laboral.

L'escola estudiada serveix de base per explorar i mostrar, d'una forma contextualitzada, les lluites ideològiques entre diversos sectors socials per definir el valor simbòlic de les llengües i per legitimar o deslegitimar els diversos usos lingüístics que s'hi donen. A través de l'anàlisi de la multiplicitat de pràctiques socials, interaccions i discursos entre professors, administradors, progenitors i estudiants, Heller identifica els termes, les posicions i els interessos que hi ha darrere les lluites simbòliques sobre les diverses formes de capital lingüístic. S'identifiquen les lluites entre els diversos sectors de la institució per definir els usos lingüístics legítims, lluites que reflecteixen igualment divisions socials en termes de classe, gènere, etnicitat i formes de cultura juvenil, amb les corresponents expressions en termes de vestit, gustos musicals, actituds davant la cultura escolar, etc.

La reflexió final és que, amb un alumnat cada cop més divers socialment i culturalment, que arriba a la institució amb molt diverses motivacions i expectatives, la ideologia fundacional de l'escola perd sentit en un context on s'imposa el valor de les llengües com a via d'accés a determinats recursos socioeconòmics en els mercats nacional i internacional.

Activitat 2. Mercats lingüístics

1. A partir del model de Bourdieu, escriviu un assaig de dues pàgines descrivint el funcionament del mercat lingüístic català, valencià o balear: identifiqueu quines formes de capital lingüístic s'hi troben, quines són les seves fonts de legitimitat, quines pugnes hi tenen lloc per definir o mantenir el seu valor i quines configuracions d'habitus es poden identificar.

2. Alternativament, podeu fer el mateix exercici amb relació a algun altre context que conegueu o un altre moment històric.

4. Lingüística i sociolingüística

4.1. El problema del significat

La crítica de Bourdieu als principis bàsics de la lingüística moderna no és exclusiva seva, per bé que sigui atípic que provingui de l'àmbit de la sociologia. Durant el segle XX han sortit un bon nombre de línies de pensament dins la filosofia i les ciències socials que han criticat el fet que els programes de Saussure i de Chomsky deixessin de banda bona part dels interrogants de caire social, mental i filosòfic que d'alguna manera afectaven el llenguatge. La sociolingüística és un dels àmbits de coneixement que han viscut més de prop aquestes limitacions de la lingüística. Fenòmens com la variació lingüística o el multilingüisme quedaven, per definició, fora d'una lingüística que només es preocupava dels sistemes lingüístics en abstracte i ignorava per principi la *parole* o l'actuació.

William Labov, el pare de la sociolingüística variacionista, ho resolvia argumentant que els canvis en el sistema lingüístic es podien explicar parcialment com a resultat de patrons sistemàtics de variació lingüística que apareixien entre diversos grups socials i en diversos contextos comunicatius (registres). Els antropòlegs John Gumperz i Dell Hymes ho resolgueren proposant que, a més de la competència lingüística de Chomsky, existia una "competència comunicativa" de caràcter més general que incloïa la mobilització de diferents registres, llengües, regles pragmàtiques i conversacionals. El concepte ha tingut molt d'èxit en l'àmbit d'ensenyament de llengües. Des de la filosofia del llenguatge advertien també John Austin i John Searle que el llenguatge no servia només per representar significats sinó que era una forma d'actuar, i els estudis de pragmàtica que sorgiren més endavant insistiren en el concepte de context com a factor que intervenia en la interpretació. Els qui aplicaren la fenomenologia a la sociologia també acabaren indicant el llenguatge i la interacció com l'àmbit on es produeix l'ordre social, donant lloc a l'etnometodologia, l'interaccionisme simbòlic i l'anàlisi de la conversa.

La sociolingüística en general i la sociolingüística crítica en particular han utilitzat mètodes de recerca i anàlisi tant de la lingüística com de totes aquestes orientacions en funció del tipus de preguntes que es formulaven en cada moment. Així, la lingüística més formal pot ser molt útil per descriure diferències d'accent, de repertori lèxic, de morfologia o gramàtica entre parlants. La pragmàtica i l'etnografia de la comunicació obren la porta a incorporar molts més fenòmens a l'anàlisi. Ara bé, hi ha un problema de base que s'ha mantingut: no s'ha formulat una teoria satisfactòria del significat diferent de la que proposava Saussure. Això vol dir que dins l'inconscient de sociolingüistes, antropòlegs i sociòlegs es manté la idea de la separació entre forma i significat i el pressupò-

Vegeu també

Sobre el llenguatge i la interacció com l'àmbit on es produeix l'ordre social vegeu el mòdul "Sociolingüística de la interacció".

sit que la relació forma-significat és més o menys compartida per la comunitat que parla un determinat codi, registre o llengua. La noció de context mateix és força problemàtica pel seu caràcter inespecífic: pot designar qualsevol element que a l'analista li sembla que intervé en el procés comunicatiu; les relacions que el context pot entaular amb el material lingüístic en qüestió poden ser de molt diversa mena i no hi ha cap teoria que ho endreci tot d'una forma convincent o operativa. I al capdavant, si hom pressuposa que tota la comunitat per definició comparteix la mateixa competència comunicativa i els mateixos significats, quina importància té aleshores el context?

En resum, si els lingüistes clàssics tenen una noció més o menys compartida i relativament ben definida del que són els noms, els adjectius, els verbs, les oracions, els fonemes, els morfemes, els sintagmes i altres categories més específiques de cada marc teòric, els qui estudien l'ús social del llenguatge haurien de tenir un aparell descriptiu que sistematitzés mínimament tot el ventall de fenòmens que constitueixen els seus objectes d'estudi i una teoria que ajudés a explorar com es produeix el significat en la interacció social més enllà de les conegudes interrelacions entre els components del sistema lingüístic.

El fet que implícitament molts estudis operin a partir de la noció tradicional, asocial, de significat comporta problemes subtils però importants. Intentarem il·lustrar-ho amb un exemple extret d'una polèmica dins l'àmbit anomenat de *llengua i gènere*:

Durant els anys vuitanta es publicaren un seguit de treballs molt innovadors sobre les diferències de comportament i de llenguatge entre homes i dones (i, especialment, entre nens i nenes, ja que moltes investigacions tenien lloc a escoles o instituts). Robin Lakoff (1975) i Pamela Fishman (1983) trobaren que, en converses mixtes, les dones adopten sovint formes de parlar insegures i indecises, temptatives o "poc assertives". Fishman fins argumentava que les converses les porten els homes i que les dones es limiten a donar "suport conversacional" als homes, que fan el que en deia el *shitwork*, la feina bruta, de la interacció. La seva conclusió era que la parla femenina reflectia la dominació patriarcal a què estan subjectes les dones.

Per altra banda, altres autores com Daniel Maltz i Ruth Borker (1982), Marjorie Goodwin (1990) o Jennifer Coates (1992) i Deborah Cameron (1992) discutiren aquesta interpretació tot argumentant que homes i dones, nens i nenes, tenien "cultures comunicatives diferents". Observaven, per exemple, que els homes/nens normalment organitzaven jocs i converses de caire competitiu i les dones/nenes jocs i converses de caire més col·laboratiu. Això portava cada sexe a incorporar estils de parla marcadament diferents, més desafiador, imposador, provocador, directiu i assertiu per la part masculina, més col·laboratiu, solidari i atent per la part femenina. L'ús de trets formals com els insults, els renecs, les ordres, les interrupcions o trepitjades de torn de paraula per una banda o els signes d'apreciació, l'equitat en el torn de paraula o l'articulació conjunta de frases serien les correspondències formals de les dues cultures comunicatives. La divergència es convertia en polèmica en el moment que les recercadores "culturalistes" acusaven les anteriors de donar una visió negativa de la parla femenina, d'estigmatitzar-la i, com a resultat, imposar-hi criteris de valoració masculistes.

El debat portava al capdavant a un punt mort, ja que no hi havia criteris reals per decidir si un tret específic s'havia d'interpretar com l'expressió convencional d'una determinada identitat de gènere, o si s'havia de valorar com el resultat de les relacions de poder entre homes i dones. La qüestió s'agreujava quan un tercer sector acusava les dues parts de tipificar la masculinitat i la feminitat com si fossin característiques naturals i estables dels individus. Altres recercadores es dedicaren a demostrar que molts homes/nens i dones/nenes es comportaven de manera diferent al patró exposat (Thorne, 1993). De fet, l'antropologia del gènere ja es decantava aleshores per

entendre-la com una identitat construïda a través de l'actuació i subjecta a variació i negociació, per la qual cosa existien múltiples formes de masculinitat i feminitat al costat de múltiples formes de sexualitat (Connell, 1987; Butler, 1990).

En aquesta tessitura, la lingüista Deborah Cameron (1992) va publicar unes reflexions en el llibre *Feminism and linguistic theory*. Cameron argumenta que aquestes investigacions s'encallen en els tòpics de sempre perquè parteixen implícitament d'una concepció estructuralista de la llengua i del significat. Això es fa especialment visible en les polèmiques cíclics sobre el llenguatge sexista o racista: un cop se "sanegen" els usos públics d'expressions políticament incorrectes, al cap d'un temps altres paraules i expressions adquireixen connotacions negatives. Això ha passat per exemple amb l'ús de l'expressió anglesa *Ms.*, que pretén ser l'equivalent del *Mr.*, masculí sense especificar l'estatus matrimonial de la persona. En alguns sectors, s'ha tenyit d'un cert to d'asexualitat o lesbianisme. Per contra, és habitual que molts grups subordinats acabin preferint mobilitzar-se políticament brandint l'expressió estigmatitzada, com fan els gitanos o alguns sectors dels negres nord-americans. Aquests col·lectius perceben encertadament que el problema no està realment en la paraula, sinó en la forma com és apropiada i utilitzada en determinats contextos.

Cameron argumenta que els significats d'aquestes expressions o pràctiques comunicatives no constitueixen una qüestió merament semàntica, sinó el resultat dels processos de negociació i de lluites socials per legitimar determinades formes d'expressió lligades a diferents formes de relació entre grups socials. El significat d'una expressió o pràctica social aleshores no es pot abstrure dels contextos on emergeixen i de les conseqüències materials que tenen per als participants.

Hi ha actualment diverses propostes de desenvolupament de teories del llenguatge que no es fonamenten en les propietats estructurals, en el principi de separació entre forma i significat i en l'abstracció total del context d'interacció. La majoria estan encara en un nivell més aviat abstracte o exploratori. És el cas del que podríem anomenar paradigma de la "indexicalitat", que parteix de les teories de Charles Peirce (1958) que se solen investigar en els cursos de pragmàtica i que han inspirat els treballs d'antropòlegs lingüistes com John Gumperz (1982) i Michael Silverstein (2003). També és remarcable el desenvolupament de la lingüística sistèmica, també anomenada *lingüística funcional* o el llenguatge com a semiòtica social, que parteix de les propostes de Michael A. K. Halliday (1978). En tot cas, aquí exposarem la perspectiva anomenada *dialògica* del filòleg rus Mikhaïl Bakhtin (1895-1975), que és la que de forma més directa facilita idees per entendre el llenguatge com un fet híbrid i socio-històricament situat.

Quan partim de la idea, explícita o implícita, que forma i contingut són independents i articulats per components d'una estructura abstracta, aleshores necessitem recórrer a nocions vagues com la de context per intentar explicar el fet que forma i contingut acabin constituint relacions concretes i específiques en la interacció social, això és, en el moment en què emergeixen en una situació concreta i produeixen efectes palpables o reals. El problema és que, si aquesta noció de context es manté tan oberta i genèrica, i no es desembolica i desplega de manera que expliqui aquest procés d'articulació, a la pràctica continuem parlant del llenguatge com si només consistís en formes lingüístiques en la seva dimensió abstracta, això és, fora de l'acció social. A més, hi ha un tipus de fenòmens que no hi ha manera d'abordar si mantenim la idea del llenguatge com a sistema formal descontextualitzat: la hibridació, això és, l'evidència que el llenguatge humà mobilitza ordinàriament una diversitat de sistemes formals, registres, dialectes i sociolectes. Això implica que (per a la

Referències bibliogràfiques

Charles Sanders Peirce (1958). *Collected papers of Charles Sanders Peirce: science and philosophy and reviews, correspondence and bibliography*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

John J. Gumperz (1982). *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Michael Silverstein (2003). "Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life". *Language & Communication* (vol. 23, núm. 3-4, pàg. 193-229).

Michael A. K. Halliday (1978). *Language as social semiotic: the social interpretation of language and meaning*. Londres: Hodder Arnold.

majoria de lingüistes) fenòmens com el multilingüisme apareguin com a simples juxtaposicions de codis que no aporten elements de significació propis en lloc de reconèixer que els parlants mobilitzen les diferents varietats per produir significats específics (és a dir, que si agafem un discurs bilingüe i el traduïm per fer-lo monolingüe, no tindrà el mateix significat). El multilingüisme, per entendre'ns, queda fora de la lingüística entesa d'aquesta manera. La perspectiva dialògica de Bakhtín dóna resposta a aquestes dues limitacions.

4.2. Dialogisme i heteroglòssia

Bakhtín va desenvolupar bona part de les seves activitats durant els anys vint, al mateix temps que s'estaven consolidant les idees de Saussure. Pertanyia a un grup d'intel·lectuals denominats el Cercle de Bakhtín, que iniciaren els seus treballs en el marc de la revolució soviètica. Un altre membre conegut del cercle fou Valentín Voloshinov, conegut per la seva obra sobre el marxisme i la filosofia del llenguatge, en què argumentava que el llenguatge era inseparable de la ideologia, de fet n'era el mitjà, i que el significat era bàsicament el resultat de processos de lluita de classes (tot això, per cert, molt abans d'Althusser i Foucault).

Bakhtín, en tot cas, es dedicava bàsicament a la crítica literària i els seus escrits no desprenen una filiació marxista tan clara, si exceptuem l'ús habitual del concepte d'ideologia (en un sentit més genèric, diferent del de l'ortodòxia marxista) i l'observació sovintejada que la societat està dividida en grups amb interessos divergents i que expliquen l'emergència de l'heteroglòssia. Els treballs del grup, però, no es conegueren a Europa i a Nord-Amèrica fins als anys setanta perquè, segons sembla, foren exclosos políticament pel règim soviètic i no pogueren seguir treballant en cercles acadèmics durant molt de temps.

Bakhtín, a partir dels seus primers estudis de Dostoievski, observà que la força de la narració provenia en gran part de la seva habilitat de construir una pluralitat de veus que representaven una varietat de visions del món que interactuaven entre elles. L'anomenat *dialogisme* vindria a ser aquest procés d'interacció, que ell proposaria com a principi fonamental del llenguatge, que constitueix la consciència humana i la cultura en contraposició a la tradició de pensament "monològic" occidental.

a) Dialogisme. Segons Bakhtín, tot enunciat és per definició dialògic.

"Tot enunciat, a més del seu tema propi, sempre respon ... d'una manera o una altra als enunciats d'altres que el precedeixen... L'enunciat s'adreça no només al seu propi objecte, sinó també a la parla dels altres sobre el mateix... Però l'enunciat no es relaciona només amb el que el precedeix, sinó també amb els enllaços subsegüents de la cadena de comunió comunicativa... [L]enunciat es construeix tenint en compte les possibles reaccions responsives, per a les quals, en definitiva, és creat."

Mikhail Bakhtín (1986). *Speech genres and other late essays* (pàg. 94). Austin: University of Texas Press. (Traduccions de l'autor del mòdul.)

Referència bibliogràfica

Valentín Voloshinov (1929). *Marksizm i Filosofiya Yazyka*. Priboi: Leningrad. [Trad. cast.: (1976). *El signo ideológico y la filosofía del lenguaje*. Buenos Aires: Nueva Visión.]

Sobre el cercle de Bakhtín

Molts experts consideren que l'autor real dels llibres d'altres membres del cercle és de fet el mateix Bakhtín, que hauria utilitzat els seus noms com una mena de pseudònim per raons alhora polítiques i intel·lectuals. En tot cas, aquest problema no té implicacions específiques per al tema que tractem aquí.

El dialogisme, per tant, concep el llenguatge només en tant que situat dins un diàleg que, com a resposta i anticipació a respostes subsegüents, està sempre situat històricament de forma que integra passat, present i futur.

b) Polifonia i multivocalitat. És a causa d'aquesta naturalesa dialògica que podem veure l'enunciat com a compost de múltiples veus:

"Cada enunciat està farcit d'ecos i reverberacions d'altres enunciats amb els quals està relacionat per la comunalitat de l'esfera de comunicació de la parla... Cada enunciat refuta, afirma, suplementa i recolza damunt d'altres, els dona per sabuts..."

Mikhail Bakhtín (1986). *Speech genres and other late essays* (pàg. 91). Austin: University of Texas Press. (Traduccions de l'autor del mòdul.)

Això indica el que Bakhtín entén per *multivocalitat* o *polifonia*, l'existència de multiplicitat de veus dins el discurs. A causa d'aquesta orientació dialògica, l'enunciat s'omple de paraules d'altres, de segments que contenen diferents graus d'alteritat o d'apropiació. Hi ha veus que percebem i construïm com a més properes al jo i d'altres com a alienes. La construcció del discurs, per tant, projecta les nostres intencions de posicionar-nos dins el conjunt de posicions definides pels discursos dels altres. És una de les maneres en què podem dir que es construeix el subjecte.

c) Situacionalitat i provisionalitat. Bakhtín defensa que "forma i contingut dins el discurs són u, una vegada entenem que el discurs verbal és un fenomen social" (1981, pàg. 259), i aquest principi es manté en tots els nivells del llenguatge, de la paraula al gènere. El dialogisme comporta que cada enunciat, a banda de formar part d'un diàleg i posseir un cert grau de comunalitat i repetició, també sigui únic i irrepètib: context, propòsit, participants, reaccions mai no són els mateixos. "L'enunciat viu... [agafa] significat i forma en un moment històric particular en un entorn social específic" (1981, pàg. 276). Per això per a Bakhtín la persona és lliure i creativa, no subjectable completament a lleis externes, cosa que fa de la cultura un fet obert, provisional i no finalitzable. Efectivament, si hom es creu que el significat emergeix de l'acte de comunicació, aleshores no es pot acceptar l'existència d'estructures o processos de qualsevol mena que el determinin per endavant.

d) Reaccentuació. La llibertat del subjecte, en tot cas, no és que li permeti reinventar-se el món de cap i de nou, ja que només té disponibles paraules, veus i varietats sorgides de l'arena social amb significats provinents de les intencions expressives de les respectives situacions específiques. Però en el moment que el subjecte adopta aquestes veus, les impregna d'unes qualitats semàntiques noves, perquè les fica amb uns propòsits determinats dins "un entorn tens i agitat dialògicament de mots, judicis de valor i accents estranys" (1981, pàg. 276), carregades com estan dels contextos on han viscut, i les manipula tot orientant-les cap a una resposta específica, "cap a un horitzó conceptual específic, cap al món específic de qui escolta" (1981, pàg. 282); tots assimilem, reelaborem, reaccentuem aquestes paraules i veus que agafem d'altres i del diàleg mediambiental. La reaccentuació és el concepte que descriu aquest

Referència bibliogràfica

Mikhail Bakhtín (1981). *The dialogic imagination* (pàg. 259 i 276). Austin: University of Texas Press. (Traduccions de l'autor del mòdul.)

Referència bibliogràfica

Mikhail Bakhtín (1981). *The dialogic imagination* (pàg. 276 i 282). Austin: University of Texas Press. (Traduccions de l'autor del mòdul.)

treball continu que representa la producció de significat. Els significats fixats dels estructuralistes no són sinó un producte d'aquests processos que resten exposats a les contínues transformacions històriques, ja que els elements lingüístics contínuament es carreguen com per efecte magnètic de les situacions i gèneres on apareixen.

e) **Enunciats i gèneres.** Aquests dos conceptes són presentats per Bakhtín com les unitats bàsiques d'anàlisi lingüística centrades en el social i en l'històric en oposició a l'oració estructuralista centrada en la gramàtica. La definició de l'**enunciat** és relativament senzilla: "...El canvi de subjectes parlants... és la primera característica constitutiva de l'enunciat com a unitat de comunicació de discurs" (1986). Per a Bakhtín, la frase és la unitat de la llengua vista com a sistema, mentre que l'enunciat és la unitat de comunicació de la parla. Un enunciat pot variar de longitud: d'una simple interjecció a un llibre sencer. És intrínsecament responsiu (a enunciats anteriors) i orientat a produir una resposta activa en el destinatari, la qual cosa implica que té sentit en tant que fragment d'un diàleg. En les seves disquisicions sobre l'enunciat, Bakhtín critica la concepció dominant del destinatari com a mer descodificador passiu.

Referència bibliogràfica

Mikhail Bakhtín (1986). *Speech genres and other late essays* (pàg. 76). Austin: University of Texas Press. (Traduccions de l'autor del mòdul.)

Intertextualitat

Aquesta idea repetida de Bakhtín segons la qual l'enunciat es construeix a partir de veus o fragments d'altres enunciats arribà aviat a França a través de Julia Kristeva, una estudianta búlgara del camp dels estudis literaris que havia llegit Bakhtín i presentà la seva tesi doctoral el 1966. Kristeva encunyà el concepte d'"intertextualitat" que adoptaria després Foucault, a vegades reïnterpretat com a "interdiscursivitat". Erving Goffman, un dels referents de l'interaccionisme simbòlic, també en parla atribuint-lo a Voloshinov en el seu llibre *Frame Analysis* (1974).

Per altra banda, per a Bakhtín:

"La parla del subjecte es manifesta principalment mitjançant l'elecció d'un gènere de parla específic. Aquesta elecció és predeterminada per la naturalesa específica de l'esfera de comunicació de la parla, per consideracions semàntiques (temàtiques), la situació concreta de comunicació, la composició de les persones que hi participen, etcètera."

Mikhail Bakhtín (1986). *Speech genres and other late essays* (pàg. 78). Austin: University of Texas Press. (Traduccions de l'autor del mòdul.)

Els enunciats entren dins la interacció social en la forma de gèneres específics. Nosaltres dominem una varietat molt gran de gèneres de parla com salutacions, comiats, felicitacions, gèneres informatius, etc. Els **gèneres** són "tipus relativament estables" d'enunciat que es tipifiquen en funció d'aspectes de contingut (una gamma particular de temes, una perspectiva ideològica particular) i de forma (longitud, entonació, estructura compositiva). La noció de gènere, vist d'una altra perspectiva, ens porta a definir materials lingüístics en funció de les situacions socials que produeixen. Això implica també que el "context" és una producció lingüística que incorpora altres enunciats/contextos (és a dir, altres gèneres) i els reaccentua.

Tots hem sentit a parlar dels gèneres en els estudis literaris: la novel·la, el conte curt, la peça teatral, la poesia èpica o lírica, el sonet, l'assaig, etc. No estem acostumats, però, de veure la parla quotidiana en termes de gèneres; però de fet qualsevol interacció en què participem la inscrivim en algun patró més o menys definit i adequat al contingut, la finalitat i els participants. Hi ha un repertori de maneres de saludar, d'intervenir en converses i d'efectuar transaccions de tota mena. En tot cas, Bakhtín proposa distingir entre gèneres "primaris" i "secundaris" per reconèixer els diversos nivells de complexitat que ens podem trobar. Els gèneres secundaris, de fet, incorporen i combinen multitud de gèneres primaris, com passa convencionalment amb una novel·la que pot contenir fragments descriptius, diàlegs, diaris, cançons, etc. El concepte és especialment útil per a l'estudi dels mitjans de comunicació, on de forma rutinària es busca innovar en matèria de gèneres recombinant o transformant els tradicionals: la tertúlia radiofònica, el noticiari humorístic, el càsting-concurs, etc. El lingüista Norman Fairclough en el seu llibre *Media Discourse* (1995), ha estudiat les diverses formes com la televisió ha anat introduint en els darrers anys multitud de formats basats en la conversa, alhora que molts dels serveis públics adopten el format d'entrevista, i argumenta que aquests canvis responen a noves modalitats contemporànies d'exercici del poder que s'aparten dels règims disciplinaris de la modernitat descrits per Foucault i despleguen formes de subjecció més individualitzada.

f) **Heteroglòssia.** Per a Bakhtín, allò que anomenem una llengua no és sinó un codi concret unificat i sancionat a partir de la constitució política i cultural de l'estat nació. És una ficció que hem construït i que genera confusió sobre l'autèntic funcionament social del llenguatge. La societat, de fet, és sempre lingüísticament diversa, estratificada o heteroglòssica, en correspondència amb la diversitat de grups socials (classes, generacions, professions, grups d'amics, etc.) i les activitats en què aquests típicament s'impliquen. Les llengües, els dialectes, els estils i els accents són un producte dels processos dialògics susdits: els seus significats s'impregnen d'aquells que els parlen, d'allò que fan –dels seus gèneres més habituals. Aquests llenguatges incorporen un aspecte formal (fonètic, morfològic, lèxic, sintàctic, entonatiu) i un contingut (ideologia) i sempre estan disponibles per ser utilitzats, citats i reaccentuats dins els enunciat híbrids de les persones.

"El que constitueix aquests diferents llenguatges és quelcom en sí extralingüístic: una manera específica de concebre, comprendre i avaluar el món. Un conjunt d'experiències, avaluacions, idees i actituds compartides (més o menys) s'imbriquen per produir una manera de parlar."

Gary S. Morson, Caryl Emerson (1990). *Mikhail Bakhtin: creation of a prosaics* (pàg. 41). Stanford: Stanford University Press.

g) **Significats potencials, doble-vocalitat i hibridació.** Bakhtín desenvolupa les seves idees per a l'anàlisi de textos literaris seguint els mètodes i l'estil argumentatiu d'aquesta disciplina. La forma d'aplicar-les a anàlisis lingüístiques i sociolingüístiques resta encara oberta, en general, a la creativitat i habilitat de cada investigador. Autors com el sociòleg Erving Goffman s'hi han inspi-

Referència bibliogràfica

Norman Fairclough (1995). *Media Discourse*. Londres: Edward Arnold.

rat i han desenvolupat les implicacions del dialogisme en la seva disciplina. Més avall proposem un exemple d'anàlisi dialògica d'un enunciat en què es fa molt evident l'existència de múltiples veus que dialoguen o es contraposen entre si. El dialogisme implica reconèixer que cap anàlisi pot esgotar o delimitar definitivament el significat d'un enunciat. Com a molt es pot parlar de **significats potencials**. Per una banda, l'oient no només descodifica el missatge, sinó que també en construeix la seva aportació a la situació de discurs. El parlant ho sap i, de fet, ja construeix l'enunciat intentant anticipar com el recollirà l'audiència. Això vol dir que la perspectiva de l'altre ja està dins l'enunciat i això impacta en l'elecció de paraules, sintaxi, contingut, entonació, etc. L'audiència, per tant, també "dóna forma" a l'enunciat i el resultat és una mena de propietat compartida ja d'entrada. I de sortida, el significat no es pot veure fins que es fa evident l'impacte de l'enunciat i les respostes que provoca.

Bakhtín també assenyala que aquesta ambivalència de l'enunciat afecta a tots els seus components: si el que fem és incorporar un(s) discurs(os) anterior(s) i tenyir-lo(s) de la pròpia intenció expressiva, aleshores tot discurs té una **doble-vocalitat**, té dues veus. Bakhtín avisa que aquest fet normalment ens passa per alt perquè el discurs públic oficial ha tingut tradicionalment una pretensió "monològica", que vol dir que "es reconeix només a si mateix i el seu objecte", fa veure que parla des del no-res, que no respon a ningú i amaga els seus dialogismes. Amb tot, la doble-vocalitat es pot detectar en construccions teòricament senzilles i innocents, com ho mostra aquesta coneguda cita de *Little Dorrit* de Dickens:

"Però Tite Barnacle era un home de vint-i-un botó, i *per tant*, un home de pes".

Mikhail Bakhtín (1981). *The dialogic imagination* (pàg. 304). Austin: University of Texas Press. (Traduccions de l'autor del mòdul. La cursiva és de l'original.)

Aquí podem veure un tipus de doble-vocalitat, una **hibridació** que projecta una paraula que pertany simultàniament a "dos llenguatges" i pren aleshores dos significats contradictoris. El "per tant" expressa una "pseudo-motivació objectiva" perquè cobreix dins la veu narrativa de l'autor un segon discurs, en aquest cas, el de les creences i percepcions de l'opinió popular sobre com s'assigna prestigi a una persona, i que l'autor de fet no acaba de subscriure, cosa que projecta un efecte d'ironia.

Per acabar aquest apartat, podem incorporar un exemple que il·lustra la productivitat de la perspectiva dialògica a l'hora d'analitzar un discurs multilingüe híbrid en què es fa molt evident l'existència de múltiples veus que dialoguen o es contraposen entre elles.

Referència bibliogràfica

Mikhail Bakhtín (1984). *Problems of Dostoevsky's poetics* (vol. 8, pàg. 186-189) (ed. de Caryl Emerson). Minneapolis: Univ. of Minnesota Press.

La transcripció il·lustrada següent està extreta d'un debat improvisat entre un grup de joves que discuteixen sobre les raons per les quals es relacionen més amb gent del seu propi sexe que no de l'altre (Pujolar, 1997). És la intervenció llarga d'una sola persona, l'Aleix, que ho atribueix a actituds masclistes en el lloc de treball:

Aleix: on estava no? hi havia un tiu que *que se fue* ·
porque estuvo tres días · haciendo el trabajo de las
mujeres · o siga · els tius teniem que netejar parets · i les
 ties el terra · elles escombraven primer · nosaltres · amb
 aigua rentàvem les parets *y como mojábamos las*
mujeres iban detrás · además así · textual · detrás con el
mocho secando no? · o siga · pues como al niño le dieron
tres días · ese curro · pues cojió · y se largó · con él además ·
era un privilegio porque no feia ni la mitad que feien
 les ties · *porque no estaba acostumbrao* · no feia re de lo
 que feien els tius perquè no era la feina *vamos total · era*
un chollo · pero eso sí en la seva dignitat · no? pues era ·
aunque me mate cepillando una pared · yo tengo que
cepillar parets *porque el curro o sea · vamos · no?* llavors
 si tu estàs així amb les ties · pues les ties moltes del
 curro pues s'apartaran d'ell · què passa que si tots · ·
 som així que (passa) que les ties *se largan* llavors

Font: Joan Pujolar (1997). *De què vas, tio?* Barcelona: Editorial Empúries.

Com podem veure, la intervenció de l'Aleix no es diferencia gaire d'un diàleg novel·lat o d'una peça de teatre en què diversos personatges entren, surten, parlen i actuen. Erving Goffman observa que, no només podem descriure el comportament social en termes de representació teatral, sinó que el propi discurs quotidià inclou poc menys que espectacles en tota regla. L'Aleix presenta aquí multitud de plans narratius, on les llengües catalana i castellana semblen assumir diverses funcions "escèniques". El català ocupa sobretot el pla de la veu argumentativa que ressegueix els elements principals del raonament. El castellà s'utilitza en els fragments més vius o dramàtics, cosa que es nota clarament si hom llegeix les parts en català i castellà separadament. La veu en castellà adopta en algun punt l'espai de la veu narradora quan es focalitza en l'escena exposada.

La primera alternança lingüística (en groc brillant) assenyalava un canvi de perspectiva: la raó donada per abandonar la feina és la raó del treballador, no pas de l'Aleix, que és qui explica. El fragment és en castellà i depèn sintàcticament d'una frase principal que està en català, per bé que el canvi de llengua sembla que el fa recapitular tot repetint el relatiu "que", al qual acompanya un canvi de to i d'intensitat (parla més fort). L'Aleix presenta així les raons del treballador i alhora se'n distancia. Aquesta mateixa veu retorna diverses vegades, fins que el fragment en rosa ens mostra el personatge parlant en la seva pròpia veu, en primera persona, com en una actuació de teatre. Òbviament, no cal pas sobreentendre que el treballador havia dit literalment el que se li atribueix. Aleix el caracteritza tot adoptant els termes en què aquell tipus de persona s'expressa habitualment. La veu "pròpia" de l'Aleix no deixa d'estar mai present del tot, i emergeix més clarament en les anomenades *crosses* conversacionals

Lectures recomanades

Podeu aprofundir en aquesta visió dramatitzant del llenguatge en el darrer capítol de la següent obra d'Erving Goffman (1974). *Frame analysis: an essay on the organization of experience*. Harvard: Harvard University Press. [Trad. cast.: (2006). *Frame analysis: los marcos de la experiencia* (trad. José Luis Rodríguez). Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.]

Una extensa exemplificació d'aquest dialogisme recurrent del discurs quotidià es pot apreciar a: Marjorie Goodwin (1990). *She-said-he-said. Talk as social organization among black children*. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press.

("o siga") que expressen el rol de l'animador conversacional (una mena de director escènic que organitza els fragments de text) o amb el lapsus de "parets" en català. Els fragments en groc pàl·lid constitueixen la veu més narrativa, més focalitzada en l'exemple utilitzat per il·lustrar l'argument, més a mig camí entre la perspectiva de l'Aleix i la del treballador. Són fragments també més pujats de to que els fragments en català i que inclouen més gestualitat i interpretació.

L'anàlisi dialògica d'aquest enunciat ens permet apreciar dos punts importants: l'un és la clara hibridesa de l'enunciat, no només en la combinació de llengües, sinó també en la combinació de gèneres expressius que apunten a diversos tipus de persona. El segon és que l'enunciat incorpora, reflecteix i alhora reconstrueix d'una manera específica (a la manera de l'Aleix) l'estructura heteroglòssica de la societat catalana. L'Aleix, en apropiarse de diferents llenguatges, els fixa atributs i es posiciona a ell mateix, això és, construeix la seva identitat dins el que seria el mercat lingüístic de referència per a la seva audiència.

Activitat 3: Dialogisme en el discurs

Podeu assajar una d'aquestes opcions:

1. Escolliu un article d'opinió qualsevol que hagi aparegut en un diari i intenteu identificar les veus alienes que conté, és a dir, els aspectes del text que incorporen visions diferents de la pròpia. Reflexioneu sobre el nivell d'explicitació amb què es presenten aquestes veus i la forma com l'autor hi expressa proximitat o distància.
2. Enregistreu una conversa real d'amics i familiars i feu-ne una anàlisi dialògica:
 - Identifiqueu expressions o veus que es repeteixen d'un enunciat a l'altre i exploreu com es transformen.
 - Identifiqueu gèneres primaris que apareguin en diversos enunciats.

Activitat 4: Dialogisme i llengua

1. Escolliu un terme d'ús habitual en política (per exemple: *convivència*, *ciutadà*, *corrupció*, *social*). Exploreu, a través d'Internet, la diversitat d'usos que presenta en diversos contextos. Intenteu explicar la trajectòria del terme.
2. Identifiqueu qualsevol paraula que hagi canviat substancialment de significat al llarg de la història (per exemple, *diversió*, *prestigi*). Documenteu els canvis de significat a través de diccionaris etimològics, si cal, en diversos idiomes. Exploreu, si hi teniu accés, els seus usos en corpus disponibles de documents antics. Proveu d'explicar els canvis de significat en funció dels possibles usos del terme en diferents contextos socials al llarg de la història.

Activitat 5: Transformacions dels gèneres

1. Agafeu un diari de principis de segle i un de finals de segle. Compareu les diverses seccions que conté i describiu-ne les diferències. Identifiqueu tipus de text diferents en un i altre mitjà.
2. Escolliu un nou programa de ràdio o de televisió que tingui un format relativament innovador. En principi, aquest nou format hauria de consistir en una recombinació de gèneres prèviament existents. Relateu com s'ha realitzat aquesta implementació creativa de gèneres.

Activitat 6: Heteroglòssia

1. Enregistreu una conversa real on els participants facin ús de diverses llengües, dialectes i/o registres. Feu-ne una anàlisi dialògica:

- Identifiqueu expressions o veus que es repeteixen d'un enunciat a l'altre i exploreu com es transformen.
- Identifiqueu gèneres primaris que apareguin en diversos enunciats.
- Exploreu de quina manera les diverses veus i gèneres es relacionen amb les diverses llengües, dialectes i/o registres.

5. Temes de sociolingüística crítica

Un cop vistos els fonaments teòrics bàsics i la trajectòria històrica de la sociolingüística crítica, exposarem breument un seguit de temes que donen una visió panoràmica d'aquest camp d'estudi en l'actualitat.

5.1. Llengua i etnicitat

La noció d'etnicitat, grup ètnic o grup etnolingüístic s'ha generalitzat en sociolingüística sobretot a partir de l'ús d'aquest terme en el món anglosaxó. Designa bàsicament el fet que les societats habitualment presenten divisions entre grups definits sobre la base de trets i pràctiques culturals: llengües, religions, costums, ascendència, etc. Estrictament parlant, l'etnicitat pot incloure (i alguns autors així ho fan) el tema de les diferències racials. De fet, de la mateixa manera que el gènere es pot considerar que inclou les diverses formes de construir el sexe (una característica fisiològica) en les pràctiques socials, l'etnicitat també es pot dir que inclou (al costat de les diferències culturals) les maneres de construir diferències a partir de caràcters fenotípics com el color de la pell, la morfologia del cos o altres característiques. Tot i així, bona part de la sociologia i l'antropologia manté l'ús del terme *raça* (*race*) en referència a aquestes qüestions, en part perquè és un tema amb una llarga tradició als EUA i en part perquè s'argumenta que el fenomen de les "minories visibles" presenta característiques específiques. En molts països industrialitzats, per exemple, és habitual que els immigrants blancs tinguin més facilitat que els de color per ascendir socialment.

En sociolingüística, el tema de l'etnicitat ha estat sempre important perquè, arreu on conviuen parlants de llengües o varietats diferents, existeixen formes de categorització específica per a cada grup de parlants, se'ls construeix com a comunitats diferenciades, se'ls assignen noms i trets culturals específics i, també habitualment, hi trobem que les diferents comunitats ocupen posicions diferents des del punt de vista polític i econòmic.

La forma com la sociolingüística ha concebut tradicionalment el tema de l'etnicitat es remunta als treballs de l'antropòleg social noruec Fredrik Barth, que el 1969 edità un conjunt de recerques d'autors diversos sota el títol *Ethnic groups and boundaries*. La idea de base, en consonància amb tot el que hem vist fins ara, és que la pertinença a grups ètnics és una construcció social i, per tant, està subjecta a processos de negociació, ambivalències, duplicitats, canvis i tota mena de vulnerabilitats. De fet, Barth argumenta que els grups que fan més èmfasi en la identitat ètnica no ho fan com a resultat d'un aïllament o incomunicació; sinó tot el contrari: ho fan justament com a conseqüència del

contacte intens i continuat amb altres grups. Aquest contacte és el que genera la necessitat de produir i mantenir criteris de pertinença, i així de delimitar amb claredat les fronteres entre grups.

Convencionalment, la gent representa aquestes identitats com a discretes, en el sentit que una persona ha de pertànyer a un grup o a un altre. Predomina un discurs identitari "essencialista" que presenta la pertinença com a lligada a orígens històrics, ascendència familiar i a característiques permanents de la persona. En la realitat, però, canvis d'adscripció o dobles adscripcions són habituals, tot i que es gestionen de manera que rarament qüestionen els supòsits essencialistes. En la vida quotidiana, els criteris de pertinença funcionen com a procediments de classificació social, d'inclusió i exclusió que determinen la dinàmica de relacions i accés a espais socials i recursos. El sociòleg o sociolingüista informat, però, en explorar les trajectòries biogràfiques de les persones en un determinat context, s'adonarà de fins a quin punt aquestes categoritzacions són més relatives que absolutes, per bé que tenen implicacions importants per a la vida de les persones.

A tall d'exemple, inserim aquí una breu síntesi d'un conegut estudi de l'antropòloga Kathryn A. Woolard titulat *Doubletalk: bilingualism and the politics of ethnicity in Catalonia* (1989).

Referència bibliogràfica

Kathryn A. Woolard (1989). *Doubletalk: bilingualism and the politics of ethnicity in Catalonia*. Stanford: Stanford University Press.

Woolard realitzà un estudi de la qüestió lingüístico-identitària a la Catalunya de finals dels anys setanta i principis dels vuitanta, moment en què s'instauraren la tercera restauració espanyola i l'estatut d'autonomia de Catalunya. Un dels seus objectius era comprendre per què la llengua catalana s'havia mantingut molt més que altres llengües de minories europees, fins al punt que molts forasters l'aprenien.

Woolard constatà la solidesa i el caràcter massiu del nacionalisme polític català, que en aquella època constituïa un punt de trobada de la quasi totalitat de formacions polítiques emergents després de la dictadura del general Franco. El tema de la llengua i la identitat catalanes era plantejat pels polítics com la fonamentació clau de la voluntat d'autogovern. Amb tot, com a antropòloga, també havia d'investigar quines realitats quotidianes hi havia darrera d'aquells grans consensos polítics. Constatava que els polítics insistien molt en la unitat del poble català i que aquesta insistència era justament un senyal que les coses eren més complicades del que semblava d'entrada.

Observà que si preguntava a la gent qui era "català", podien respondre coses diverses. La resposta oficial era "tot resident administratiu" en un municipi català. Popularment, però, hi havia altres respostes: qui ha nascut a Catalunya (la més comuna entre els immigrants), qui té ascendència catalana, qui se sentia català o, finalment, qui parlava català. El darrer criteri era clarament el dominant si hom observava el comportament ordinari de la gent i escoltava amb atenció el que deia. Hi havia, però, més subtilitats: no era el fet en si de "parlar" català, sinó de com les persones organitzaven el seu repertori lingüístic, ja que molts "castellans" podien també parlar català i els "catalans" mateix parlaven també el castellà. La catalanitat depenia dels esquemes de tria de llengua de les persones.

Ben aviat va veure que els discursos polítics aspiraven a conjurar l'existència de grups socials diferents, en aquest cas, els grups que normalment eren anomenats *catalans* i *castellans*. Aquestes dues categories eren la forma com la població expressava la distinció entre els autòctons i els immigrants que havien vingut majoritàriament durant els anys cinquanta i seixanta d'altres regions espanyoles (i, a vegades, els seus fills). Els dos grups es diferenciaven, en general, en dos aspectes importants: extracció social i llengua habitual. La majoria de "castellans" havien acudit a Barcelona en busca d'ocupació a la indústria, per la qual cosa eren obrers. Les classes mitjanes eren, en canvi, quasi exclusivament "catalanes", amb molta gent que havia ascendit socialment justament gràcies al sobtat creixement econòmic i al fet que la immigració havia generat la necessitat de més ocupació als nivells de gestió i serveis (per exemple,

quan un empresari aconseguia contractar nous treballadors immigrants, normalment situava un autòcton com a encarregat).

El resultat d'això era que, a Catalunya, el conflicte polític tradicional entre Catalunya i Espanya per qüestions lingüístiques, culturals, econòmiques i polítiques es projectava en la vida diària sobre la relació entre els autòctons i els immigrants que justament parlaven espanyol. Sobre aquest eix etnolingüístic se superposaven, aleshores, les divisions de classe, això és, el fet que els interessos socioeconòmics i les oportunitats d'accés a recursos de "catalans" i "castellans" corresponguessin al que convencionalment corresponia a les classes mitjanes i a les classes obreres respectivament.

Aquest estat de coses es podia viure quotidianament amb el fet que la majoria d'amos, encarregats de fàbriques, botiguers, residents als centres de les ciutats, polítics i professionals liberals fossin "catalans". També ho eren la majoria d'alumnes d'escoles privades i estudiants universitaris. La catalanitat, per tant, constituïa un atribut social prestigiós. Parlar català, argumentava Woolard, havia esdevingut important no només en la lluita per preservar la pròpia identitat davant de Madrid, sinó també com un element que ajudava els autòctons a conèixer-se i reconèixer-se en la vida diària. Per bé que els autòctons catalanoparlants eren tots bilingües, cuidaven contínuament de mantenir el català entre ells com a índex de catalanitat, alhora que consideraven anormal o extraordinari que els no catalans parlessin l'idioma. La llengua, per tant, s'utilitzava d'una forma que feia present en la vida quotidiana les distincions entre catalans i no catalans; era un demarcador de les fronteres ètniques, i alhora el recurs que hom podia utilitzar per tal de creuar la ratlla i canviar la pròpia adscripció:

"Per determinar la identitat ètnica, la llengua habitual, o llengua de relació que s'utilitzava en la comunicació informal dins de les fronteres del grup, era tan important com la llengua materna. Els que eren qualificats de catalans no solament havien estat criats en cases catalanoparlants, sinó que normalment també escollien el català per a la interacció informal, no institucional, amb altres catalanoparlants nadius. Una persona podia "catalanitzar-se" en elegir el català, de forma habitual i automàtica, per a la interacció informal amb catalanoparlants. Si un castellà nadiu adoptava el català com a llengua corrent familiar, aquesta persona era, per a tots els propòsits pràctics, catalana, i així el consideraven normalment els altres."

Kathryn Ann Woolard (1992). *Identitat i contacte de llengües a Barcelona* (pàg. 75-76). Barcelona: Edicions de la Magrana.

Vegem que Woolard concep la identitat ètnica no com una cosa que ve donada a les persones, sinó com un posicionament social que requereix un procés continu de negociació i és sovint objecte de contenciosos entre els afectats. L'estudi de Woolard constitueix doncs un bon exemple de les tendències intel·lectuals que s'obrien pas durant els anys vuitanta, alhora que pel fet d'estar focalitzat en el context barceloní ens proveeix amb una nova perspectiva sobre la situació sociolingüística catalana.

Activitat 7: Llengua, etnicitat i mercat lingüístic

1. Un cop llegida la descripció que fa Woolard de les dinàmiques socials lligades a la llengua i la identitat a Catalunya, escriu un assaig de dues pàgines descrivint el funcionament del mercat lingüístic català des del punt de vista del model de Bourdieu. En cas que ja hàgiu realitzat l'activitat 2, que és semblant, expliqueu si la descripció de Woolard us porta a reformular algun aspecte de l'anterior exercici, especialment pel que fa a les diferències d'accés a recursos econòmics entre "catalans" i "castellans" a finals dels anys setanta.

5.2. Interseccionalitat i feminisme

Fins aquí hem fet un èmfasi especial en la idea de desigualtats socials basada en diferències de classe. Tothom sap, però, que hi ha formes de desigualtat associades a d'altres criteris. Els més coneguts són gènere, sexualitat, raça, etnicitat i edat. La tradició marxista consta des de bon principi de línies de reflexió principalment sobre temes de gènere i de raça. Amb tot, l'argument tradicional supeditava aquestes desigualtats bàsicament a les de classe. Aquest

punt de vista, a partir dels canvis socials i culturals que tingueren lloc als anys seixanta, fou gradualment qüestionat, i el feminisme tingué un paper molt important en aquest qüestionament.

En el món anglosaxó, a finals dels vuitanta sorgí el feminisme anomenat de *tercera generació* (*third wave*), encara vigent, que es caracteritza per l'assumpció plena del postestructuralisme. Aquest corrent assumeix les implicacions de la idea foucaultiana segons les quals la modernitat ha estat constituïda per un seguit de formacions discursives que han determinat els objectes de coneixement i els procediments per desenvolupar-lo. L'argument principal és que aquest procés ha estat intrínsecament androcèntric, de forma que les ciències socials de fet constitueixen formacions discursives que ignoren o bandegen la feminitat, alhora que el funcionament de les disciplines exclouen les dones de la possibilitat de crear coneixement i així qüestionar aquestes formacions. Aquest corrent en general defensa que la feminitat o la masculinitat no són expressió de cap característica innata, definitiva o essencial de les dones i dels homes, sinó que hi ha diverses feminitats i masculinitats constituïdes a través del discurs i de les pràctiques socials. Un dels referents més coneguts és Judith Butler (1990), una autora que defensa el caràcter performatiu (és a dir, que emergeix de l'actuació de la persona) de les identitats de gènere, on el cos és alhora subjecte actiu i esdevé subjectat per règims disciplinaris que construeixen una correspondència essencialista entre sexe i gènere.

Al costat dels treballs de Butler, probablement emparats per aquesta insistència en el discurs i en el cos, emergí una crítica als EUA provinent de sectors afroamericans, dins el mateix feminisme, d'activistes queixoses del fet que el moviment fos dominat per activistes blanques de classe mitjana. El llibre de Patricia Hill Collins (1990) *Black feminist thought* obrí una fructífera línia argumental sobre el principi que les experiències de les dones negres no es podia assumir que fossin coincidents amb les de les dones blanques. Per entendre i combatre els processos de dominació, calia parar atenció a totes les interseccions existents de relacions de dominació i, en aquest cas, les que emergien de la convergència de la dominació de gènere, raça i classe.

La **interseccionalitat** es pot definir com el supòsit que la posició social dels individus no es pot entendre solament o principalment a partir de la seva posició de classe (com defensa el marxisme), sinó sobre la base del conjunt de posicions derivades de les diverses categories socials que se li poden assignar, el resultat de les quals no és la simple suma dels diversos eixos de desigualtat, sinó que cada combinació consta d'unes característiques específiques i històricament contingents.

Referència bibliogràfica

Judith P. Butler (1990). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. Nova York: Routledge.

Referència bibliogràfica

Patricia Hill Collins (1990). *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. Boston: Unwin Hyman.

Aquesta idea ha obert la sociolingüística crítica a incorporar a l'anàlisi la complexitat derivada de la pertinència de les persones a múltiples categories identitàries, i en especial a afegir la dimensió de gènere (i/o sexualitat) a la intersecció tradicional entre classe i etnicitat. Cal destacar en aquest àmbit la publicació de *Multilingualism, second language learning, and gender*, un recull de recerques per part d'Aneta Pavlenko, Adrian Blackledge, Ingrid Piller i Marya Teutsch-Dwyer (2001) que explora molts diversos temes de com les dones es posicionen en contextos multilingües i les implicacions de l'aprenentatge de llengües per a les identitats de gènere.

En termes generals, es constata que els repertoris lingüístics d'homes i dones és habitual que difereixin, que no tinguin el mateix accés a aprendre o parlar les diverses llengües en una societat multilingüe i que les pràctiques multilingües de les dones siguin tractades com a problemàtiques. Hi ha, de tota manera, situacions molt diferents:

- Societats on les dones lideren els canvis lingüístics tot abandonant l'ús de les llengües regionals o minoritàries (França com a cas més típic, on se sol culpar les dones dels processos de substitució lingüística).
- Societats on passa el contrari i on només es considera correcte que siguin multilingües els homes (normalment, perquè les dones s'han de quedar a casa).
- Comunitats d'immigrants on s'assigna a les dones la missió de transmetre als fills la llengua i cultura d'origen mentre els homes poden explotar amb més llibertat els beneficis del multilingüisme; i un llarg etcètera de possibilitats.

En tot cas, sigui quina sigui la dinàmica específica que es troba en cada context concret, el multilingüisme sempre es mobilitza en la construcció de diferències de gènere i sexualitat i té implicacions diferents per a l'accés a recursos simbòlics i econòmics per a homes i dones. Per tant, qualsevol intent de comprendre el multilingüisme ha de tenir en compte no només les diferències de classe i grup lingüístic, sinó també les diferències de gènere. Una anàlisi o recerca que no tingui en compte aquesta qüestió, típicament el que fa és tractar les qüestions sociolingüístiques des d'un punt de vista exclusivament masculí i amb relació a espais socials dominats per homes. Implica que només es té en compte la meitat de la història i que falta la segona meitat, sense la qual s'acaba amb una visió eminentment distorsionada de qualsevol situació que s'estudiï.

Referència bibliogràfica

Aneta Pavlenko; Adrian Blackledge; Ingrid Piller; Marya Teutsch-Dwyer (2001). *Multilingualism, second language learning, and gender*. Berlín: Mouton de Gruyter.

Lectura recomanada

Per a una síntesi sobre el tema de multilingüisme i gènere, podeu consultar:

Joan Pujolar (2007). "Gènere i bilingüisme: connectant experiències i teories". A: G. Zaragoza; J. Santaemilia; P. Bou; S. Maruenda. *International Perspectives on Gender and Language* (3-30). València: Universitat de València.

Activitat 8: Gènere i multilingüisme

1. Identifiqueu un col·lectiu qualsevol (un grup classe, una colla –mixta– d'amics, dues o tres famílies no catalanes) i compareu els repertoris lingüístics d'homes i dones. Exploreu també les diferències de discurs que presenten homes i dones amb relació a l'ús i aprenentatge de diverses llengües. Reflexioneu sobre si les diferències que hi pugui haver són d'alguns dels tipus esmentats en el darrer paràgraf.

5.3. Ideologies lingüístiques i globalització

Durant molts anys, les orientacions lingüístiques de caire més aplicat s'han basat de manera intensiva en el concepte d'actitud. A principis dels anys noranta, però, un grup d'antropòlegs de la llengua de Nord-Amèrica proposaren reformular el llenguatge de la sociolingüística a partir del tema de les ideologies lingüístiques. Per entendre el seu plantejament, cal recordar breument els termes en què històricament s'ha parlat d'actituds en sociolingüística.

El concepte d'actitud s'assembla en molts aspectes al de context: tots dos són d'ús popular i força habitual en moltes disciplines, estan oberts a múltiples definicions i poden designar molts fenòmens diferents. Tot sovint, i això ja és més problemàtic, se'ls utilitza retòricament com a recurs explicatiu quan de fet són conceptes que manquen de definició clara i sistemàtica i són, en definitiva, els que requeririen la deguda explicació. La noció d'**actitud** en concret prové de la psicologia, és un derivat d'*actuar* i designa bàsicament els possibles modes de reacció d'un subjecte davant d'un determinat estímul. Com a tal, és un concepte de tipus més individual/psicològic que no interpersonal/social, per bé que convencionalment tothom reconegui que les actituds estan socialment induïdes. Sigui com sigui, les actituds se suposa que resideixen "dins" la consciència o l'inconscient dels individus, per la qual cosa s'han "d'extreure" indirectament mitjançant l'observació de reaccions a estímuls i preguntes. Ara bé, el concepte en si i les teories d'on prové ajuden poc o gens a entendre els fenòmens sociolingüístics i les seves interrelacions. En la tradició sociolingüística, la noció d'actitud ha generat bàsicament el següent vocabulari:

- **Codis amb prestigi i codis sense prestigi:** se suposa que els parlants associen cada varietat lingüística a un valor relativament congruent amb les escales existents d'estatus social (sense més concreció).
- **Motivacions integratives i motivacions instrumentals:** la relació dels parlants amb les varietats del seu repertori pot seguir lògiques diferents en funció de si aquestes varietats expressen relacions de pertinença (a grups culturals, ètnics, socials) o si permeten la realització de determinades activitats o l'accés a recursos.
- **Valors d'estatus i solidaritat:** els parlants associen unes varietats amb la mobilitat social, l'èxit professional i econòmic; i d'altres amb les relacions afectives de suport mutu dins una comunitat.

De fet, el model de Bourdieu inclou moltes pistes que podrien ajudar a socialitzar el concepte d'actitud quan parla de l'*habitus* com un conjunt de disposicions adquirides pels subjectes al llarg de la vida sobre la base de la seva participació en camps socials i que indefectiblement incorporen les formes d'avaluació i autoavaluació que constitueixen les relacions de dominació. De fet, les aportacions de Bourdieu van pesar significativament en la iniciativa de Kathryn Woolard, Bambi Schieffelin i Paul Kroskrity² de plantejar les "ideologies lingüístiques" com a objecte d'estudi de la disciplina, així com la trajectòria intel·lectual en conjunt que s'explica en aquest mòdul. Aquests autors, en tot cas, no subscriuen tant la noció tradicional marxista d'ideologia, sinó més aviat el seu significat més genèric, com el conjunt de creences que s'expressen o es desprenen de pràctiques socials que estructurin la societat o les relacions de dominació.

⁽²⁾Vegeu Woolard (1998), Schieffelin, Kroskrity i Woolard (1998) i Kroskrity (2000).

Woolard defineix les ideologies lingüístiques de la manera següent:

"[...] representacions, tant explícites com implícites, que construeixen la intersecció del llenguatge i els éssers humans en un món social"

Kathryn Ann Woolard (1998). "Introduction: language ideology as a field of inquiry". A: *Language ideologies: practice and theory* (pàg. 3). Oxford: Oxford University Press.

L'aparició d'aquest plantejament ha anat acompanyat de l'emergència de noves temàtiques pròpies del moment històric present i que podem caracteritzar amb el rètol de **globalització**. La filiació antropològica dels seus impulsors també ha contribuït a qüestionar temes que fins ara no es posaven en tela de judici. L'etnografia de la comunicació s'ha dedicat tradicionalment a estudiar i documentar les pràctiques lingüístiques de societats i grups humans de tota mena, incloent-hi comunitats socialment marginades del primer món i tota mena de grups ubicats fora dels països industrialitzats. Això els ha fet conscients del fet que els diversos grups humans articulen relacions de caire molt diferent amb els seus recursos o repertoris expressius. Els antropòlegs han tingut de sempre un visió menys eurocèntrica de moltes qüestions, amb la qual cosa han anat emergint un seguit de temes nous:

a) Imperialisme i eurocentrisme. L'imperialisme lingüístic fou estudiat inicialment per Robert Phillipson (1992) sobretot amb relació a les polítiques de l'imperi britànic per difondre l'anglès, privilegiar els seus parlants nadius anglosaxons pel que fa a l'ensenyament i promoure polítiques de planificació lingüística i d'educació que **marginen** les llengües locals de les antigues colònies sota la justificació dels objectius modernitzadors.

Però altres sociolingüistes han anat encara més al fons de la qüestió. Sinfrey Makoni i Alastair Pennycook (2007) argumenten que la mateixa noció de llengua és un constructe occidental sorgit de l'articulació dels estats nació i que es projectà a la resta del món amb l'expansió imperial com una forma de legitimar la pretesa superioritat cultural dels europeus. La idea que les llengües són estructures coherents i separades les unes de les altres seria, des d'aquest punt

de vista, un constructe ideològic al qual s'ha bastit una justificació científica per part dels lingüistes. Aquests autors addueixen que en amplis sectors de l'Àfrica, l'Àsia i l'Amèrica Llatina hi ha una gran distància entre les suposades llengües codificades per missioners i acadèmics i les pràctiques lingüístiques de la població, molt més híbrides i en contínua transformació. Argumenten també que aquestes codificacions, quan tenen èxit, el que fan és transformar radicalment l'ecologia comunicativa dels grups que les parlen i expropiar la major part de la població de l'autoritat i els lligams que tenia amb relació a la pròpia llengua. Duchêne i Heller (2008) argumenten que les polítiques encaminades a protegir llengües amenaçades sovint responen més a aquestes ideologies eurocèntriques i imperialistes que a les necessitats específiques dels seus parlants.

b) Llengua i immigració. La recerca sociològica i sociolingüística havia plantejat tradicionalment el tema de la immigració en termes d'integració: se suposava que els grups migrants esdevenien hostes permanents i experimentaven de forma natural un procés d'assimilació en què adoptaven la llengua i la cultura del país receptor. Aquest supòsit s'ha anat qüestionant darrerament pel fet que la globalització ha intensificat els processos de mobilitat alhora que el progrés del transport i les telecomunicacions ha generat nous tipus de relació entre migrants i territoris (tant d'origen com de destinació).

El sociòleg Vertovec (2001) parla de l'emergència de noves formes de migració que constitueixen comunitats transnacionals, els membres de les quals mantenen més lligams culturals i econòmics que en el passat amb el lloc d'origen i resten més oberts a continuar movent-se en el futur. L'antropòleg Appadurai (1996) argumenta que els fluxos contemporanis de diners, persones, missatges i imatges conformen nous paisatges ètnics, mediàtics, financers, etc. que transcendeixen els lligams que tradicionalment tenien les poblacions amb els territoris i els estats nació. En aquest context, les polítiques lingüístiques referides als immigrants es poden interpretar com a formes de reacció davant les amenaces de la globalització i com una manera de seleccionar i controlar la població mòbil i migrant amb l'objectiu de mantenir els privilegis polítics i econòmics de les comunitats territorialitzades. Així ho argumenta Jan Blommaert i Jeff Verschueren (1998) i molts altres autors, que són especialment crítics, per exemple, amb l'aparició de proves de llengua en els processos de naturalització (Piller, 2001; Milani, 2008).

c) La mercantilització de les llengües i les identitats. El procés de globalització comporta canvis en múltiples aspectes de la vida social que afecten de forma complexa les comunitats que tradicionalment han lligat la seva identitat a la llengua i al territori. Per una banda, tenim el procés de terciarització de l'economia, que implica que les antigues societats industrials s'han transformat en societats de serveis que en molts casos han traslladat la producció manufacturera a l'estranger. Aquesta societat dels serveis també s'ha caracteritzat pel desenvolupament de la producció de cicle curt: productes efímers subjectes a modes i actualitzacions que s'han de renovar constantment. S'ha produït

també una mercantilització del camp cultural, de la comunicació i de moltes formes de relació que tradicionalment no es consideraven com a comercialitzables, com la cura de familiars. A més, l'economia s'ha tornat molt més lingüística, ja que cada vegada més allò que es ven són serveis, dades o productes el contingut dels quals és parcialment o íntegrament lingüístic. La globalització també ha estat políticament promoguda des d'ideologies neoliberals que propugnen el lliure mercat i el desmantellament de controls i serveis estatals.

Tots aquests processos han portat a un progressiu declivi d'extensos territoris econòmicament perifèrics, al despoblament de zones rurals i industrials. En aquests contextos, els governs han impulsat reorientacions econòmiques bàsicament envers tota mena de formes de turisme i fórmules que posin en valor el patrimoni cultural dels territoris. Tot això afecta de diverses maneres tant les comunitats multilingües territorials (especialment, les minories lingüístiques regionals) com les comunitats multilingües urbanes generades per la mobilitat de la força de treball. Tot plegat transforma els criteris de valor associats a les llengües i identitats: de símbol polític a producte cultural, o de criteri de pertinença a competència professional.

Els alumnes i famílies de l'escola que estudià Heller feien cada cop més èmfasi en el valor de mercat del francès que en el seu valor identitari. Susan Pitchford (2008) documenta els debats identitaris que ha comportat el desenvolupament turístic del País de Gal·les, on el govern regional ha invertit significativament en la idea que la llengua gal·lesa és un dels atractius turístics del país. Pujolar (2006) identificà nombrosos casos arreu del món on llengües i identitats locals s'estaven reconvertint en productes turístics.

Sylvie Roy (2003) al Canadà i Alexandre Duchêne (2011) a Suïssa també han investigat què passa en llocs de treball on cal fer ús de les competències multilingües dels treballadors. Roy recercà l'experiència dels francòfons que treballaven en un *call-center* –un centre d'atenció telefònica– que una empresa canadenca havia instal·lat en una regió bilingüe que li permetia disposar de treballadors que parlaven anglès i francès. Duchêne analitzà una empresa de serveis de terra (*handling*) d'un aeroport que portava un registre de les llengües dels seus treballadors per tal d'utilitzar-los com a traductors voluntaris en determinades situacions de servei. En tots dos casos, s'observava l'existència d'estratègies clares per part de les empreses per tal d'evitar de reconèixer el multilingüisme com una competència professional susceptible de ser remunerada. Altrament, al Canadà, el bilingüisme de la força de treball contrastava amb el monolingüisme de la jerarquia, que només coneixia l'anglès.

Referències bibliogràfiques

Sylvie Roy (2003). "Bilingualism and standardization in a Canadian call center: challenges for a linguistic minority community". *Bilingual education and bilingualism* (núm. 269-285).

Alexandre Duchêne (2011). "Néolibéralisme, inégalités sociales et plurilinguisme: l'exploitation des ressources langagières et des locuteurs". *Langage et société*.

En conclusió, les competències i pràctiques lingüístiques que fins fa poc es consideraven bàsicament una qüestió fonamentalment política i lligada a la cultura de l'estat nació, són cada vegada més objecte de pugnes lligades a iniciatives econòmiques dins el context d'una economia globalitzada (Heller, 2002, 2003). Sigui la gent que s'acosta a les llengües per tal d'incrementar la seva elegibilitat en el mercat laboral, les empreses que necessiten projectar-se en mercats específics, les entitats (com la Fundación Telefónica), que calculen el valor econòmic de les llengües (Martín Municio, 2003), els estats que articulen grans blocs lingüístics en l'esfera políticoeconòmica internacional (Pujolar, 2007), les comunitats que reconverteixen la seva identitat en un valor turístic o les organitzacions i empreses que competeixen pel sucós mercat d'ensenyament de llengües, tots estan desenvolupant noves formes de relació amb les llengües sensiblement diferents de les que havíem vist fins ara.

Activitat 9: La llengua en la societat de la informació

1. Busqueu una família on pugueu parlar amb els membres de tres generacions, avis, pares i fills. Pregunteu-los quines llengües parlen, com les van aprendre i quines saben escriure. Pregunteu-los també quines llengües han utilitzat o utilitzen en la seva vida professional i com les utilitzen (especialment, si parlant o escrivint, i si la parla o l'escriptura tenen un paper central en la seva feina). Reflexioneu sobre les respostes en termes de si reflecteixen canvis històrics en la importància del llenguatge en les activitats professionals.

2. Busqueu una empresa o organització qualsevol, observeu els seus usos lingüístics i entrevisteu algun membre perquè us expliqui com organitzen l'ús de diverses llengües a la feina. Reflexioneu sobre quins usos responen a quines motivacions i per què.

Activitat 10: Multilingüisme i mobilitat

1. Identifiqueu una persona que hagi adoptat l'ús de la llengua catalana en la seva vida social recentment (en qüestió de pocs anys). Pregunteu-li quin procés va haver de seguir per aprendre català, com va aconseguir que fos acceptada/autoritzada a parlar en català socialment i quines conseqüències ha tingut aquest procés en la seva vida social i laboral. Reflexioneu sobre el significat d'aquesta experiència en termes de com funciona el mercat lingüístic català i de les implicacions que se'n desprenen en el context de la globalització.

Referències bibliogràfiques

Monica Heller (2002). *Éléments d'une sociolinguistique critique*. París: Didier.

Monica Heller (2003). "Globalization, the new economy and the commodification of language and identity". *Journal of Sociolinguistics* (vol. 7, núm. 4, pàg. 473-492).

Ángel Martín Municio, Antoni Espasa, Javier Girón, Daniel Peña (2003). El valor económico de la lengua española. Barcelona: Planeta.

Pujolar, Joan (2007). "Bilingualism and the nation-state in the post-national era". A: *Bilingualism: A Social Approach* (pàg. 71-95). Basingstoke: Palgrave-McMillan.

Resum

La sociolingüística crítica es caracteritza per la voluntat d'entendre la implicació de les llengües, i específicament de la diversitat lingüística, en tota mena de processos socials caracteritzats des del punt de vista de l'organització de la producció i lligats a l'accés a recursos simbòlics i econòmics per part de categories diverses d'individus. Com a tal, la seva vocació "crítica" es projecta sobretot a qüestionar les ideologies lingüístiques que han fonamentat l'organització i gestió dels recursos lingüístics en els estats moderns: el lligam de les llengües a identitats de caire primordial, la utilització nacionalista de les llengües per produir i mantenir desigualtats socials, l'hegemonia dels estàndards que invisibilitzen i estigmatitzen les altres formes de parlar, els discursos científics que legitimen aquestes ideologies, el monolingüisme i el monologisme.

La sociolingüística crítica requereix un cert canvi de perspectiva amb relació al que estem acostumats, això és, a centrar-nos en la llengua. La sociolingüística s'ha centrat històricament a explicar fenòmens lingüístics i ha incidit només de passada en les seves implicacions socials: Cóm o per què es parla tal llengua en tal situació? Com es parla i per què es parla de tal o tal manera? Quina consideració té tal llengua per a tal tipus de gent? Com aprenen les persones a parlar? Què caldria fer per canviar els usos lingüístics? La sociolingüística crítica enfoca les preguntes d'una altra manera: què significa parlar una llengua o una altra per a les persones en moments concrets?, quines conseqüències socials i econòmiques té?, a qui beneficia un regim lingüístic o un determinat discurs sobre la llengua?

Aquest contrast d'orientació porta a estudiar els fenòmens lingüístics a partir de principis del tot diferents. Però això no implica que la sociolingüística crítica sigui realment una subdisciplina a part que tingui el seu propi repertori de teories i mètodes. Com passa amb la sociolingüística en general, la sociolingüística crítica es mou a través de múltiples camps disciplinaris, pot investigar a través d'estudis estadístics, etnografies, entrevistes i corpus documentals. Pot adoptar tant mètodes quantitius com qualitius, basar-se en l'anàlisi d'aspectes lingüístics, de converses, de textos o de discursos. La sociolingüística crítica no es defineix fonamentalment per una teoria o un mètode, sinó per la mena de preguntes que fa.

Glossari

acte de parla (angl. *speech act*) *m* Actuació lingüística que pot ser vista com una unitat i que posa a disposició d'una audiència un material lingüístic subjecte a interpretació.

acte de comunicació *m* Unitat d'estudi de la pragmàtica i de l'**etnografia de la comunicació**.

actitud *f* Conjunt de disposicions que es considera que resideixen en el cervell o en la psique i que determinen quina és la postura que la persona adopta enfront d'un objecte o realitat (estímul). Són l'objecte d'estudi de la **psicologia social de la llengua**.

alternança de codi (angl. *code-switching*) *f* Canvi de varietat lingüística que ocorre dins una situació de comunicació.

camp social *m* Espai de participació social constituït per les interaccions i relacions de poder entre els individus i caracteritzat per formes específiques de capital; també anomenat *mercat*.

canvi lingüístic (angl. *language change*) *m* Terme que tot i que es pot utilitzar per referir-se a qualsevol canvi d'una llengua o de l'ús d'una llengua, dins la sociolingüística fa referència sobretot al programa de William Labov d'explicar els canvis estructurals de les llengües a partir de la variació lingüística que es pot detectar dins la societat en un moment donat. També s'anomena *variacionisme*.

capital *m* Allò que, en la sociologia de Pierre Bourdieu, té valor de canvi o atribueix poder en un determinat **camp social**.

codi *m* Vegeu **varietat lingüística**.

competència comunicativa (angl. *communicative competence*) *f* Facultat que permet als individus emetre no només frases estructuralment correctes, sinó també enunciats socialment pertinents. Concepte desenvolupat per l'etnografia de la comunicació.

conflicte lingüístic *m* Escenari de contacte lingüístic en què, tal com ho concebé Lluís Aracil, dues o més llengües que estan en una relació de super-subordinació social entren en competició per ocupar àmbits d'ús i assolir una plena normalització; disjuntives de tria de llengua amb què es troben els parlants en un tal escenari en contextos concrets. Vegeu **normalització lingüística**.

conflictual *adj* Dit de qualsevol teoria sociològica que faci èmfasi en relacions de poder i en pugnes entre col·lectius socials com a fonament per explicar el funcionament de la societat.

consensual *adj* Vegeu **estructuralisme funcionalista**.

dialogisme *m* Propietat fonamental dels enunciats, que es constitueixen com a resposta a altres enunciats. Interrelació específica que es crea entre els elements d'un enunciat de resultes del fet que han estat importats d'altres enunciats amb una intencionalitat determinada.

diglòssia *f* Escenari sociolingüístic consistent en la compartimentació més o menys estable de funcions o espais socials per part de dues varietats lingüístiques dins un mateix grup social.

discurs *m* Camp de recursos simbòlics lligats a algun àmbit social d'activitat i que projecta i defineix els objectes i els participants d'aquesta activitat.

enunciat *m* Unitat de material simbòlic de contorns delimitats que el subjecte parlant posa a disposició de la seva audiència amb una finalitat o finalitats específiques.

estatus *m* Valor assignat a un element en virtut de la seva posició social o dels atributs de poder amb què se'l relaciona. En moltes anàlisis sociolingüístiques, els valors de les llengües es conceptualitzen en funció de l'eix de l'estatus en oposició al de la **solidaritat**. En l'àmbit de la planificació lingüística, en canvi, el terme *estatus* s'utilitza amb relació a les polítiques adreçades a estendre l'ús social d'una llengua; així, es contraposa al terme *corpus*, que s'utilitza amb relació a les intervencions destinades a definir una modalitat normativa o estàndard.

estructuralisme funcionalista *m* Terme que designa la teoria sociològica de Talcot Parsons i que es considera el paradigma més important de les concepcions **consensuals** de la societat, on els diversos components o institucions formen una estructura interrelacionada i on els individus actuen en funció de la reflexió racional basada en uns valors i normes comuns i continguts dins el sistema cultural.

etnicitat *f* Terme que, en antropologia social, designa el component identitari, tot allò que té a veure amb la pertinença a un grup caracteritzat per uns trets o pràctiques culturals.

etnografia *f* Mètode canònic de l'antropologia en el qual s'espera que l'investigador construeixi el coneixement d'un grup humà i el fonamenti en l'observació directa i en la integració parcial en aquest grup, a banda d'altres fonts de dades que es puguin utilitzar.

etnografia de la comunicació *f* Camp d'estudi iniciat per John Gumperz i Dell Hymes consistent a estudiar les formes de comunicació social a partir dels mètodes tradicionals de l'antropologia. Vegeu **etnografia**.

frontera (angl. border) *f* Terme que, en els estudis sobre identitats, anomena aquells elements simbòlics utilitzats per delimitar qui queda dins i qui queda fora d'un grup (ètnic, social, de gènere, etc.). També són anomenats així els espais i activitats socials que constitueixen punt de trobada, contacte o interacció entre grups.

gènere (1) *m* Projectió cultural de les diferències sexuals.

gènere (2) *m* Unitat expressiva que consta d'un o més enunciats i que presenta elements d'estructuració, tema i forma característics d'un tipus d'activitat i de la visió del món i les relacions socials que s'hi pressuposen.

heteroglòssia *f* Diversitat de formes de parla existents en un cos social determinat des del punt de vista del seu contingut ideològic.

identitat *f* Condició de pertinença a un determinat grup social (de classe, d'etnicitat, de gènere, etc.); en sociologia moderna es concep com un procés de construcció que té lloc en la interacció social, on es negocien i es determinen les condicions, característiques i implicacions de cada identitat. Categoria social.

interacció *f* Activitat que conté un mínim procés de comunicació i una mínima orientació a la mútua responsivitat entre dues o més persones, conversa.

ideologia *f* Terme amb el qual el marxisme es refereix a representacions sobre el món social lligades a la superestructura cultural que genera el sistema capitalista i que contribueix a amagar, distorsionar o dissimular el règim de dominació a què està sotmès el proletariat. Segons altres corrents, qualsevol aspecte de la visió del món dels subjectes que contribueix a articular o qüestionar un ordre social. Popularment, doctrina o programa polític lligat a partits o moviments socials.

mercat lingüístic *m* Camp on segons Bourdieu es produeixen les pugnes per a l'acumulació i la redefinició dels capitals lingüístics.

multivocalitat *f* Propietat intrínseca dels enunciats en virtut del seu caràcter dialògic i que expressa el fet que forçosament incorporen el punt de vista de més d'un participant, normalment mitjançant la importació de material simbòlic provinent d'altres enunciats o, alternativament, de forma implícita atès que l'interpretador per definició buscarà reconstruir l'enunciat o enunciats als quals es respon.

normalització lingüística *f* Procés social i polític en virtut del qual una llengua estén els seus usos a totes les funcions comunicatives de la societat. Antònim de **substitució lingüística**.

parla (angl. speech; fr. parole) *f* Objecte d'estudi dels sociolingüistes; el llenguatge que els parlants efectivament produeixen, en oposició a la llengua que Saussure i Chomsky defineixen com una entitat abstracta independent de l'ús.

política quotidiana (angl. the politics of) *f* Terme utilitzat per emfatitzar el fet que les relacions socials de cada dia estan constituïdes i són constitutives de relacions polítiques entre grups socials.

postestructuralisme *m* Terme utilitzat per designar un conjunt força heterogeni de moviments intel·lectuals que posen en dubte els fonaments del coneixement modern i, en la majoria dels casos, fan èmfasi en la manera com el poder opera en la constitució de formes d'identitat i de coneixement (científic, polític, religiós). Metodològicament, hom fa èmfasi en l'anàlisi dels discursos dels diversos camps socials.

psicologia social de la llengua *f* Camp de la psicologia interessada en les actituds i percepcions sociolingüístiques de les persones.

repertori lingüístic (angl. *linguistic repertoire*) *m* Conjunt de varietats lingüístiques que estan disponibles per ser usades, activament o passivament, en un determinat context o grup social.

sociolingüística (angl. *sociolinguistics*) *f* Terme que, en general, designa una subdisciplina que inclou qualsevol estudi o reflexió que relacioni fenòmens de caràcter lingüístic i social. Entre sociolingüistes, sovint s'utilitza per denominar exclusivament el camp d'estudi del canvi lingüístic.

sociolingüística interaccional (angl. *interactional sociolinguistics*) *f* Camp sociolingüístic impulsat sobretot per John Gumperz i que explorava qüestions sociolingüístiques a partir de l'estudi d'**interaccions**.

sociologia de la llengua (angl. *Sociology of Language*) *f* Camp que estudia els usos de les llengües des del punt de vista sociològic inicialment impulsat per Joshua Fishman.

sociolingüística del conflicte *f* Vegeu **conflicte lingüístic** i **normalització lingüística**.

solidaritat *f* Dimensió del valor que s'atorga a una llengua en virtut de la seva relació amb la comunitat d'origen, especialment en grups socialment i econòmicament perifèrics. Vegeu **estatus**.

substitució lingüística (angl. *language shift*) *f* Procés mitjançant el qual una llengua és desplaçada per una altra de la pràctica totalitat dels àmbits de la vida ordinària d'una comunitat. Pèrdua d'una llengua.

tria de llengua (angl. *language choice*) *f* Opció que fa una persona d'usar una llengua en una determinada situació o **àmbit d'ús**.

variacionisme *m* Vegeu **canvi lingüístic**.

varietat lingüística *f* Llengua, dialecte o sociolecte. És un terme utilitzat pels sociolingüistes quan convé parlar en general sobre fenòmens d'ús lingüístic que poden afectar tant llengües en conjunt, com dialectes o sociolectes. No se sol utilitzar per referir-se a registres o gèneres. Normalment, és sinònim de **codi**.

veu *f* Vegeu **multivocalitat**.

Bibliografia

Appadurai, Arjun (1996). *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Aracil, Lluís V. (1965). "Conflit lingüístic i normalització lingüística a l'Europa nova". *Cahiers de l'IRSCA* (1A: 1-20).

Aracil, Lluís V. (1982). "Educació i sociolingüística". A: *Papers de sociolingüística* (pàg. 129-217). Barcelona: Edicions de la Magrana.

Aracil, Lluís V. (1983). *Dir la Realitat*. Barcelona: Edicions dels Països Catalans.

Bakhtin, Mikhail (1981). *The dialogic imagination*. Austin: University of Texas Press.

Bakhtin, Mikhail (1984). *Problems of Dostoevsky's poetics* (vol. 8) (ed. de Caryl Emerson). Minneapolis: Univ. of Minnesota Press.

Bakhtin, Mikhail (1986). *Speech genres and other late essays*. Austin: University of Texas Press.

Blommaert, Jan; Verschueren, Jef (1998). *Debating diversity: analysing the discourse of tolerance*. Londres: Routledge.

Bourdieu, Pierre (1982). *Ce que parler veut dire*. París: Fayard.

Bourdieu, P. (2001). *Langage et pouvoir symbolique* (editor John Brookshire Thompson). París: Editions du Seuil.

Butler, Judith P. (1990). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. Nova York: Routledge.

Cameron, Deborah (1992). *Feminism and linguistic theory* (vol. 2). Londres: The Macmillan Press Ltd.

Coates, Jennifer; Cameron, Deborah (1992). *Women in their speech communities: new perspectives on language and sex*. Londres: Longman.

Collins, Patricia Hill (1990). *Black feminist thought: knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. Londres: Harper Collins.

Connell, R. (1987). *Gender and power*. Cambridge: Polity Press and Basil Blackwell.

Duchêne, Alexandre (2011). "Néolibéralisme, inégalités sociales et plurilinguisme: l'exploitation des ressources langagières et des locuteurs". *Langage et société*.

Duchêne, Alexandre; Heller, Monica (22 de juliol de 2008). *Discourses of endangerment: ideology and interest in the defence of languages*. Nova York: Continuum International.

Fairclough, Norman (17 d'agost de 1995). *Media Discourse*. Londres: Edward Arnold.

Fishman, Joshua (1967). "Bilingualism with and without diglossia: diglossia with and without bilingualism". *Journal of Social Issues* (vol. 23, pàg. 29-38).

Fishman, Pamela (1983). "Interaction: the work women do". A: *Language, gender and society* (pàg. 89-101). Rowley, Massachusetts: Newbury House.

Foucault, Michel (1969). *L'Archéologie du savoir*. París: Gallimard.

Foucault, Michel (1975). *Surveiller et punir: naissance de la prison*. París: Gallimard.

Foucault, Michel (1976). *Histoire de la sexualité*. París: Gallimard.

Foucault, Michel (1981). *Forms of talk*. Filadèlfia: Univ. of Pennsylvania Pr.

Foucault, Michel (2006). *Frame analysis: los marcos de la experiencia* (trans. José Luis Rodríguez). Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

Goffman, Erving (1974). *Frame analysis: an essay on the organization of experience*. Harvard: Harvard University Press. [Trad. cast.: (2006). *Frame analysis: los marcos de la experiencia* (trad. José Luis Rodríguez). Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.]

Goodwin, Marjorie (1990). *She-said-he-said. talk as social organisation among black children*. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press.

Gumperz, John J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Halliday, Michael A. K. (1978). *Language as social semiotic: the social interpretation of language and meaning*. Londres: Hodder Arnold.

Hanisch, Carol (1970). "The personal is political". *Notes from the second year: women's liberation* (núm. 86-87). Nova York: Radical Feminist.

Heller, Monica (2002). *Éléments d'une sociolinguistique critique*. París: Didier.

Heller, Monica (2003). "Globalization, the new economy and the commodification of language and identity". *Journal of Sociolinguistics* (vol. 7, núm. 4, pàg. 473-492).

Kristeva, Julia (1966). *Le texte du roman*. Version publiée de la thèse rédigée en 1966 et 1967 à l'École pratique des Hautes Études - Sorbonne (VI section) sous la direction de Lucien Goldmann. Berlín: Walter de Gruyter, 1970.

Kroskrity, Paul V. (2000). *Regimes of language: ideologies, politics, and identities*. Oxford: James Currey.

Lafont, Robert (1968). *Sur la France*. París: Gallimard.

Lafont, Robert (1979). "La diglossie en pays occitan, ou le réel occulté". *Bildung und Ausbildung in der Romania* (vol. 2, pàg. 504-512).

Lakoff, Robin (1975). *Language in women's place*. Nova York: Harper & Row.

Makoni, Sifree; Pennycook, Alastair (2007). "Disinventing and reconstituting languages". A: *Disinventing and reconstituting languages* (pàg. 1-41). Clevedon: Multilingual Matters.

Maltz, Daniel; Borker, Ruth (1982). "A cultural approach to male-female miscommunication". A: John J. Gumperz. *Language and social identity* (pàg. 196-216). Cambridge: Cambridge University Press.

Martín Municio, Ángel; Espasa, Antoni; Girón, Javier; Peña, Daniel (2003). *El valor económico de la lengua española*. Barcelona: Planeta.

Milani, T. M. (2008). "Language testing and citizenship: A language ideological debate in Sweden". *Language in Society* (vol. 37, núm. 1, pàg. 27-59).

Morson, Gary S.; Emerson, Caryl (1990). *Mikhail Bakhtin: creation of a prosaics*. Stanford: Stanford University Press.

Ninyoles, Rafael Lluís (1969). *Conflicte lingüístic valencià: substitució lingüística i ideologies diglòssiques*. València: E. Climent.

Ninyoles, Rafael Lluís (1971). *Idioma i prejudici*. València: Tres i Quatre.

Pavlenko, Aneta; Blackledge, Adrian; Piller, Ingrid; Teutsch-Dwyer, Marya (2001). *Multilingualism, second language learning, and gender*. Berlín: Mouton de Gruyter.

Peirce, Charles Sanders (1958). *Collected papers of Charles Sanders Peirce: science and philosophy and reviews, correspondence and bibliography*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Phillipson, Robert (1992). *Linguistic imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

Piller, Ingrid (2001). "Naturalization language testing and its basis in ideologies of national identity and citizenship". *International Journal of Bilingualism* (vol. 5, núm. 3, pàg. 259).

Pitchford, Susan (2008). *Identity tourism. Imagining and imagining the Nation*. Bingley, UK: Emerald Group Publishing Ltd.

Pujolar, Joan (1997). *De què vas, tio?* Barcelona: Editorial Empúries.

Pujolar, Joan (2006). *Llengua, cultura i turisme. Perspectives a Barcelona i a Catalunya*. Barcelona: Turisme de Barcelona.

Pujolar, Joan (2007). "Bilingualism and the nation-state in the post-national era". A: *Bilingualism: A Social Approach* (pàg. 71-95). Basingstoke: Palgrave-McMillan.

Roy, Sylvie (2003). "Bilingualism and standardization in a Canadian call center: challenges for a linguistic minority community". *Bilingual education and bilingualism* (núm. 269-285).

Schieffelin, Bambi B.; Kroskrity, Paul V.; Woolard, Kathryn Ann (1998). *Language ideologies: practice and theory*. Oxford: Oxford University Press.

Silverstein, Michael (2003). "Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life". *Language & Communication* (vol. 23, núm. 3-4, pàg. 193-229).

Thompson, John B. (1984). *Studies in the theory of ideology*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press.

Thorne, Barrie (1993). *Gender play. Girls and boys in school*. Buckingham: Open University Press.

Vertovec, Steven (2001). "Transnationalism and identity". *Journal of Ethnic & Migration Studies* (vol. 27, núm. 4, pàg. 573-582).

Vygotsky, Lev (1995). *Pensamiento y lenguaje* (ed. d'Alex Kozulin i José Pedro Tosaus Abadía). Barcelona: Paidós.

Woolard, Kathryn Ann (1989). *Doubletalk: bilingualism and the politics of ethnicity in Catalonia*. Stanford: Stanford University Press.

Woolard, Kathryn Ann (1992). *Identitat i contacte de llengües a Barcelona*. Barcelona: Edicions de la Magrana.

Woolard, Kathryn Ann (1998). Introduction: language ideology as a field of inquiry. A: *Language ideologies: practice and theory* (pàg. 3-47). Oxford: Oxford University Press.